

LEER MIJ VAREN, DAN WORD IK KAPITEIN OP MIJN EIGEN SCHIP.

Op weg naar psycho-educatie voor jongeren met autisme

Harold van Loon
Juni 2010

LEER MIJ VAREN, DAN WORD IK KAPITEIN OP MIJN EIGEN SCHIP.

Op weg naar psycho-educatie voor jongeren met autisme

Onderzoeksrapport Master SEN Autismespecialist

Begeleid door: Mevr. Mieke Loots
Mevr. W.E.Y. Lampen.

Student: Ing. H.W.C.H. van Loon
Varsseveldstraat 97
5036 TB Tilburg
Harold.vanloon@student.fontys.nl

Studentnummer: 2047582

In opdracht van: Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg
Fontys Hogescholen Tilburg

Tilburg, 2009-2010

VOORWOORD

Staan de beste stuurman echt aan wal?

Het onderzoeksrapport dat voor u ligt is het resultaat van een ontdekkingsreis. Een ontdekkingsreis die mij langs onbekende wateren heeft gevoerd en mij een nieuwe wereld heeft doen ontdekken. In deze nieuwe wereld leeft een andere groep mensen, met eigen gewoonten en met eigen opvattingen over wat 'normaal' is. Zij hebben een andere manier waarop zij de wereld waarnemen en een andere stijl van denken. Ik voel mij in deze wereld de buitenstaander, de vreemdeling. Ik bevind mij in een onbegrijpelijke andere wereld. Ik wil deze andere wereld ontdekken, ik ben nieuwsgierig, ik wil hem leren begrijpen. Ik moet wel, om te kunnen overleven in deze andere wereld!

In mijn werk voel ik mij als een ontdekkingsreiziger die moet overleven in een andere wereld. Ik ben namelijk werkzaam als docent op een school voor voortgezet onderwijs met een aparte leerroute voor leerlingen met autisme. Die andere wereld is voor mij nieuw en onbegrijpelijk, het is de wereld van personen met autisme. Ik wil deze wereld leren begrijpen en er deel van uitmaken. Voor de mensen in deze andere wereld denk ik dat het net zo zal zijn, zij zijn ook ontdekkingsreizigers in het midden van een andere wereld.

Voor iedere ontdekkingsreiziger geldt dat hij wil leren varen zodat hij kapitein kan worden van zijn eigen schip. Alleen dan kan hij namelijk zijn eigen koers bepalen. Dit geldt voor mij niet anders dan voor personen met autisme, ook zij hebben behoefte aan autonomie en willen authentiek functioneren. Ook zij willen zelf koers bepalen, immers; *Staan de beste stuurman echt aan wal?* Iedereen weet dat dit in werkelijkheid niet zo is, toch gedragen veel begeleiders en therapeuten zich alsof het wel zo is. Zij en enkel zij weten namelijk beter 'wat goed is voor de persoon met autisme'.

In mijn werk als docent op de Frater van Gemert school kom ik dagelijks in aanraking met jongeren met autisme. Steeds opnieuw verbaas ik mij over de zelfkennis en inzichten die jongeren met autisme met mij delen. Ik ben voornamelijk verbaast over de regelmaat waarin mijn idee verschilt van wat de jongeren over zichzelf aangeven. Voor mij geldt zeker; de beste stuurman, zijn kapiteins op hun eigen schip.

In dit onderzoek beschrijf ik de behoefte aan lessen psycho-educatie onder jongeren van 12-18 jaar met autisme binnen het autisme onderwijs op de Frater van Gemert school. Hierbij bevraag ik de jongeren naar hun mening met behulp van een vragenlijst. Daarnaast bevraag ik de ouders van de jongeren omdat zij deskundigen zijn van de jongeren vanuit een ander en bijzonder perspectief. Een perspectief dat een leven lang is opgebouwd. Voor u als lezer geeft dit onderzoek inzicht in de behoeften aan lessen psycho-educatie vanuit het perspectief van de personen waarvoor de lessen psycho-educatie het meest belangrijk zijn. Ik was aangenaam verrast over de uitkomsten van het onderzoek en de manier waarop de jongeren in staat waren hun mening te geven over een complex onderwerp als lessen waarin je aan je eigen ontwikkeling gaat werken.

Ik heb met veel plezier samengewerkt met iedereen die mij geholpen heeft bij mijn onderzoek. Door hen is niet alleen mijn kennis en inzicht in een andere wereld, een wereld met autisme, toegenomen. Door de samenwerking heb ik ook ontdekkingen gedaan over mijzelf en ben ik als persoon gegroeid. Een speciale plaats heeft mijn vrouw hierin, als mijn vrouw heb je mij namelijk altijd gesteund en met enig risico toch steeds een duw in de goede richting gegeven. Zonder dit had ik het waarschijnlijk nooit afgerond. Als studiegenootje, heb je mij van zeer duidelijke en kritische feedback voorzien. Hopelijk is dit terug te zien in het eindresultaat. Bedankt dat je dit samen met mij hebt gedaan.

Tilburg, 30 juni 2010

Harold van Loon

ABSTRACT

In dit onderzoeksrapport wordt het survey onderzoek beschreven dat door Harold van Loon is uitgevoerd op de Frater van Gemert school in Tilburg vanuit de opleiding Master Special Educational Needs- Autismespecialist. Door antwoord te geven op de centrale vraagstelling binnen het onderzoek, wordt een beeld beschreven van de behoefte aan lessen psycho-educatie onder jongeren tussen 12- 18 jaar met autisme binnen de leerroute autisme op de Frater van Gemert school. Dit beeld is gevormd door de jongeren zelf en hun ouders te bevragen. De hierbij gebruikte vragenlijsten zijn gebaseerd op literatuur met duidelijke raakvlakken met de praktijksituatie van de Frater van Gemert school.

De belangrijkste bevindingen van het onderzoek laten zien dat de nadruk van de lessen psycho-educatie bij voorkeur ligt op de gevolgen van autisme en hoe de jongere hiermee om kan gaan. Hierbij neemt het ontwikkelen van coping vaardigheden en het ontwikkelen van een positief en reëel zelfbeeld een zeer belangrijke plaats in. Bij de organisatie van de lessen psycho-educatie komt de voorkeur naar voren dat de lessen onderdeel uitmaken van het schoolcurriculum in alle leerjaren. De lessen worden bij voorkeur 1 uur per week aangeboden binnen de eigen mentorgroep en begeleidt door een combinatie van een interne deskundige en de eigen mentor. Op basis van de bevindingen uit het onderzoek wordt de suggestie gedaan tot het uitvoeren van een pilot-onderzoek binnen de leerroute autisme op de Frater van Gemert school.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	1
Staan de beste stuurder echt aan wal?	1
Abstract	2
Samenvatting	5
Op weg naar psycho-educatie voor jongeren met autisme	5
Hoofdstuk 1	7
Inleiding	7
<i>Aanleiding tot het onderzoek</i>	7
Visie van de opleiding op het Master onderzoek	7
Visie van de onderzoeker op het uitvoeren van onderzoek als onderdeel van de professionaliteit van de autismespecialist	7
Visie van de onderzoeker op het begeleiden van mensen met autisme	7
Beroepscontext van de onderzoeker	7
Visie van de school op begeleiden van leerlingen met autisme	8
<i>Handelingsverlegenheid</i>	8
Wat was de beginsituatie?	8
Hoe ziet de gewenste situatie eruit?	9
In welke mate is er sprake van handelingsverlegenheid?	9
een eerste stap	9
doelen van het onderzoek	10
Onderzoeksvraag	10
doelen in het onderzoek	10
Hoofdstuk 2	11
Theoretisch kader	11
<i>Aanleiding</i>	11
<i>Kenmerken van de doelgroep</i>	11
Autisme	11
Jongeren 12-18 jaar	12
<i>Psycho-educatie</i>	12
begripsafbakening	12
Algemene opvattingen vanuit de literatuur	13
<i>Behoeft</i>	13
oplossingsgericht werken	14
Hoofdstuk 3	15
Methode	15
<i>Literatuurstudie</i>	15
<i>Onderzoeksgroep</i>	15
<i>Triangulatie binnen de onderzoeksgroep</i>	15
<i>Onderzoeksvorm</i>	16
Survey-onderzoek	16
Keuze voor onderzoeksinstrument	16
Vormgeving van het onderzoeksinstrument	16
Afname van het onderzoeksinstrument	17
<i>Analysemethode voor de verwerking van gegevens</i>	17
Hoofdstuk 4	19
Resultaten	19
<i>Weergave van de resultaten</i>	19
Van ruwe data naar grafische weergave	19

Resultaten.....	19
Legenda.....	19
<i>Betrouwbaarheid</i>	20
respons.....	20
overeenstemming binnen triangulatie.....	20
<i>Validiteit</i>	20
Hoofdstuk 5	21
Conclusie en Discussie	21
Hoofdstuk 6	24
Aanbevelingen	24
<i>Beroepspraktijk</i>	24
<i>Suggesties voor verder onderzoek</i>	25
Nawoord	26
<i>Opbrengsten uit het onderzoek</i>	26
Doelgroep.....	26
jongeren als persoon.....	26
ouders.....	26
de organisatie.....	26
Dagelijkse praktijk van de onderzoeker	26
<i>Dankwoord</i>	27
Reflectie en evaluatie	28
Bibliografie	29
Bijlage 1	31
Schematisch overzicht van opvattingen over de uitvoering van psycho-educatie.....	31
Bijlage 2:	33
Begeleidend schrijven bij de vragenlijst voor leerlingen.....	33
Bijlage 3	34
Vragenlijst voor leerlingen.....	34
Bijlage 4	42
Begeleidend schrijven bij vragenlijst voor ouders	42
Bijlage 5	43
Vragenlijst voor ouders	43
Bijlage 6	51
Legenda's	51
Bijlage 7	52
Overzicht resultaten onderdeel A Beeldvorming.....	52
Bijlage 8	53
Totaal overzicht resultaten onderdeel B Inhoud.....	53
Bijlage 9	60
Belangrijkheid van vragen bij Onderdeel C. Organisatie	60
Bijlage 10	61
Totaal overzicht resultaten onderdeel C. Organisatie.....	61

SAMENVATTING

Op weg naar psycho-educatie voor jongeren met autisme.

In dit onderzoeksrapport, wordt ingegaan op het Master onderzoek dat vanuit de opleiding Master Special Educational Needs- Leerroute autisme specialist, is uitgevoerd op de Frater van Gemert school in Tilburg. De Frater van Gemert school is een school voor voorgezet onderwijs met een aparte leerroute voor jongeren met autisme. Deze leerweg richt zich speciaal op diploma gericht onderwijs op VMBO- theoretische leerweg en HAVO voor leerlingen met autisme. Het onderzoek is uitgevoerd door dhr. Harold van Loon. Hij is sinds 2003 werkzaam op de Frater van Gemert school als vakdocent biologie en groepsmentor binnen de leerroute autisme. Daarnaast is hij nauw betrokken bij de ontwikkeling van de leerroute autisme.

Aanleiding voor het onderzoek is het verschil tussen de gewenste situatie, zoals beschreven wordt in het ontwikkelplan van de school, en de wijze waarop hieraan op dit moment uitvoering wordt gegeven. In de gewenste situatie worden specifieke onderdelen van het schoolcurriculum dusdanig vormgegeven dat zij aansluiten bij de behoefte van jongeren met autisme en hierdoor een bijdrage leveren aan de individuele ontwikkeling van de jongere. Bij de start van het onderzoek is een oriënterende literatuurstudie uitgevoerd. Hierin komt psycho-educatie naar voren als passende benaderingswijze om een bijdrage te leveren aan de individuele ontwikkeling van jongeren met autisme. Hierbij is rekening gehouden met de specifieke kenmerken van jongeren met autisme. Binnen het onderzoek wordt voor psycho-educatie de volgende begripsafbakening gehanteerd.

Psycho-educatie is een integratieve werkwijze waarin educatieve- en opvoedkundige interventies samengebundeld worden tot maatwerk voor de cliënt. De educatieve- en opvoedkundige interventies richten zich op de cliënt zelf en belangrijke anderen voor de cliënt. De interventies worden aangeboden tijdens gestructureerde bijeenkomsten waarin educatie plaats vindt, zodat de cliënt zelf en in wisselwerking met anderen, een gezond en reëel zelfbeeld verwerft. De aangeboden interventies richten zich er op dat de cliënt de kennis, vaardigheden en zelfvertrouwen tot zijn beschikking krijgt en deze leert toepassen in zijn dagelijks leven om tot zelfverwerkelijking te komen.

Een eerste stap op weg naar verandering wordt gevormd door een beeld te beschrijven van de behoefte aan lessen psycho-educatie onder jongeren tussen 12- 18 jaar met autisme binnen de leerroute autisme van de Frater van Gemert school. Hiermee wordt antwoord gegeven op de centrale vraagstelling binnen het onderzoek.

Om antwoord te kunnen geven op de centrale vraagstelling is een survey-onderzoek uitgevoerd. De opbouw van dit rapport volgt de basisprincipes van een survey-onderzoek (Harinck, 2009). In hoofdstuk 1; Inleiding wordt ingegaan op de aanleiding en onderzoeksvragen. Hoofdstuk 2; Theoretisch kader gaat verder in op de onderbouwing vanuit de literatuur bij de verschillende deelfacetten van de onderzoeksvraag. Deze vormen de basis van de keuzes bij de gebruikte methodiek. In hoofdstuk 3; Methodiek wordt de gebruikte onderzoeksmethode toegelicht en verantwoord. De resultaten worden beschreven in hoofdstuk 4; Resultaten. Tenslotte worden de vragen binnen het onderzoek beantwoordt door het verwoorden van conclusies. Discussie over de gevonden resultaten is geïntegreerd opgenomen bij het formuleren van de conclusies. Tenslotte zijn op basis van de getrokken conclusies aanbevelingen gedaan naar de toekomst. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen aanbevelingen gericht op de beroepscontext en suggesties voor verder onderzoek. In hoofdstuk 6; Aanbevelingen wordt hierop ingegaan. Aan het einde van het rapport is het hoofdstuk; Evaluatie & reflectie opgenomen. Hierin geeft de onderzoeker inzicht in zijn eigen ontwikkelproces en persoonlijke bevindingen tijdens het onderzoek. Hiervoor is gekozen omdat het Master onderzoek binnen het leerproces van de autismespecialist een belangrijk onderdeel vormt bij het ontwikkelen van zijn eigen professionaliteit.

Uit de gevonden resultaten komt naar voren dat jongeren en hun ouders uit alle leerjaren het belangrijk vinden dat de nadruk tijdens lessen psycho-educatie ligt op de gevolgen van autisme en hoe de jongere hiermee om kan gaan. Het aanleren en ontwikkelen van coping vaardigheden wordt door allen met belangrijk tot zeer belangrijk beoordeeld. Het opbouwen van een positief en reëel zelfbeeld en hieraan gekoppeld het inzetten van sterke kanten bij de ontwikkeling worden tevens beoordeeld als belangrijk tot zeer belangrijk onderdeel van de lessen psycho-educatie. Het inzetten van praktijksituaties wordt als minder belangrijk beschouwd evenals het ontwikkelen van vaardigheden. Hierbij wordt een zeer

wisselend beeld gegeven. Uitzondering vormen communicatieve- en sociale vaardigheden en vaardigheden om het persoonlijk netwerk uit te breiden. Deze behoefte sluit aan bij de psychologie van de adolescentie en de gedragskenmerken van autisme bekeken vanuit de triade van beperkingen (Wing, Leven met uw autistisch kind, 2005) (Bogdashina, Communicatiekwetsen bij Autisme en Syndroom van Asperger, 2006). Opvallend is dat kennis over de kenmerken en oorzaken van autisme als onbelangrijk beoordeeld worden.

Bij de organisatie van de lessen psycho-educatie komt duidelijk de voorkeur naar voren dat de lessen psycho-educatie aangeboden dienen te worden binnen school en onderdeel uit dienen te maken van het schoolcurriculum, verspreidt over alle leerjaren. Hierbij geven jongeren de voorkeur aan 1 uur per week terwijl ouders de voorkeur geven aan 2 uur per week. Voor de begeleiding komt een duidelijke voorkeur naar voren voor begeleiding door een interne deskundige samen met de mentor. Jongeren geven aan liefst met de gehele eigen mentorgroep de lessen te krijgen terwijl ouders de voorkeur geven aan een kleinere groepsgrootte. Voor jongeren geldt duidelijk dat zij zelf willen beslissen om deel te nemen aan de lessen psycho-educatie terwijl ouders het bij voorkeur verplicht zien voor alle jongeren met autisme. Tenslotte de behoefte aan gerelateerde bijeenkomsten beperkt zich tot bijeenkomsten voor ouder en kind en bijeenkomsten waarbij ervaringen en vragen voorgelegd kunnen worden aan deskundigen.

De conclusies uit het onderzoek zijn aanleiding om enkele aanbevelingen te doen naar de toekomst. Deze aanbevelingen zijn gericht op de beroepspraktijk van de Frater van Gemert school. Daarnaast zijn suggesties gedaan voor verder onderzoek. Een van de aanbevelingen die naar de beroepspraktijk gedaan wordt is dat lessen psycho-educatie een geïntegreerd onderdeel dient te vormen van het schoolcurriculum voor alle leerlingen met autisme. Daarnaast dienen de lessen psycho-educatie verzorgd te worden door een interne deskundige en de mentor samen.

Dit onderzoek vormt de eerste stap op weg naar verandering. Een vervolgstap dient zeker uitgevoerd te worden om de verandering in de dagelijkse praktijk meer vorm te geven. Op basis van het onderzoek wordt dan ook de suggestie gedaan tot het uitvoeren van een pilot onderzoek in leerjaar 1. Dit pilot onderzoek kan de basis vormen voor vervolgonderzoek en de inrichting van de lessen psycho-educatie op de Frater van Gemert school.

De bevindingen van dit onderzoek worden aangeboden aan het management van de Frater van Gemert school. Hopelijk levert dit onderzoek een zinvolle bijdrage aan de discussie die gevoerd wordt op de Frater van Gemert school. Deze discussie leidt er hopelijk toe dat het onderwijs en de begeleiding op de Frater van Gemert school dusdanig vorm wordt gegeven dat jongeren met autisme hierdoor beter in staat zijn richting en invulling te geven aan hun eigen ontwikkeling. Mogelijk kunnen zij hiermee uitgroeien tot zelfstandige en zelfredzame personen die in staat zijn zelf koers te bepalen tijdens de ontdekkingsreis van hun leven.

HOOFDSTUK I

Inleiding

Aanleiding tot het onderzoek

Het rapport dat voor u ligt is het resultaat van een Master onderzoek binnen de opleiding Master Special Educational Needs- autismespecialist. Het Master onderzoek vormt een belangrijk onderdeel van het afstuderen als autismespecialist. In het Master onderzoek laat de student zien dat hij de competenties uit het competentieprofiel van de autismespecialist met diepgang hanteert (WOSO, 2004) (IBvA, 2010).

VISIE VAN DE OPLEIDING OP HET MASTER ONDERZOEK.

De opleiding Master Special Educational Needs- autismespecialist heeft een sociaal constructivistische visie op leren (TMA-consultants, 2004). Bij het Master onderzoek gaat de opleiding ervan uit dat de student, voortbouwt op ervaringen uit het eerste jaar van de opleiding en hiermee het Master onderzoek zelfsturend vorm kan geven in interactie met anderen. Aansluitend bij het competentieprofiel van de autismespecialist (IBvA, 2010) (WOSO, 2004) vormt de werkfilosofie van TEACCH (Mesibov, 2004) en een educatieve benadering de basis van professioneel handelen van de autismespecialist. Het ontwikkelen van een onderzoekende houding sluit aan bij het competentieprofiel van de autismespecialist. Voor de manier van werken gaat de opleiding uit van de regulatieve cyclus. De meergelaagdheid van de betrokkenen krijgt hierbij een centrale plaats (WOSO, 2004) (IBvA, 2010).

VISIE VAN DE ONDERZOEKER OP HET UITVOEREN VAN ONDERZOEK ALS ONDERDEEL VAN DE PROFESSIONALITEIT VAN DE AUTISME-SPECIALIST

Het uitvoeren van onderzoek is naar mijn idee een essentieel onderdeel van mijn professionaliteit als autismespecialist. Dit onderzoek dient, net als ieder onderzoek, erop gericht te zijn om te komen tot brede, onderbouwde nieuwe inzichten. Het onderzoek dat ik als autismespecialist uitvoer is niet gericht op het verkrijgen van statistisch onderbouwde wetenschappelijke kennis, het is altijd gericht op het verkrijgen van inzicht in een persoon. Deze persoon kan evengoed de persoon zijn met autisme als ikzelf als autismespecialist. Deze inzichten in 'de persoon' vormen de basis om beter tot oplossingen te kunnen komen. Voor de persoon met autisme betekent dit dat er beter afgestemd kan worden op de individuele behoeften van deze persoon. Voor mij als autismespecialist betekent dit dat ik beter in staat ben om af te stemmen op de persoon met autisme en zijn omgeving.

VISIE VAN DE ONDERZOEKER OP HET BEGELEIDEN VAN MENSEN MET AUTISME.

In mijn visie op de begeleiding van mensen met autisme sluit ik mij aan bij de core values zoals deze in het TEACCH curriculum beschreven staan (Mesibov, 2004). Hierbij vormt samenwerken met alle personen, professionals en niet professionals, die een rol van betekenis spelen in het leven van een persoon met autisme een belangrijke voorwaarde voor een duurzame en afgestemde vorm van begeleiding. Dit zeker wanneer de persoon zelf onvoldoende in staat is de individuele behoeften kenbaar te maken. De persoon met autisme staat echter steeds voorop als uitgangspunt in de begeleiding. Een socratische benadering sluit hierbij aan. Bij een socratische benadering heeft de persoon met autisme de rol van *leermeester* en de begeleider de rol van *leerling*. (Vermeulen, 2008) (Appelo, 2007). De vorm van begeleiding dient voortdurend afgestemd te worden op de mogelijkheden van de persoon met autisme, zodat deze in staat is de eigen behoeften kenbaar te maken. De begeleiding dient erop gericht te zijn dat de persoon met autisme de kennis, vaardigheden en durf krijgt om tot zelfverwerkelijking te komen. Hiermee werkt de begeleiding empowerend voor de persoon met autisme (Schrurs, 2009) (Vermeulen, Ik ben speciaal 2- Werkboek psycho-educatie voor mensen met autisme, 2008)

BEROEPSCONTEXT VAN DE ONDERZOEKER

De onderzoeker is 7 jaar werkzaam in het voortgezet onderwijs met leerwegondersteuning. Hiervan is hij 5 jaar werkzaam binnen de leerweg voor leerlingen met autisme. De leerweg voor leerlingen met autisme richt zich op diplomagericht onderwijs op VMBO-theoretische leerweg en HAVO niveau. De leerlingen hebben een gemiddelde tot bovengemiddelde intelligentie en een diagnose autisme spec-

trumstoornis. Binnen deze leerweg is de onderzoeker werkzaam als vakdocent biologie en groepsmentor. Tevens maakt hij deel uit van verschillende beleidsvormende werkgroepen binnen de organisatie.

VISIE VAN DE SCHOOL OP BEGELEIDEN VAN LEERLINGEN MET AUTISME.

De Frater van Gemert school is een school voor voortgezet onderwijs in Tilburg. De school verzorgt diploma gerichtonderwijs met leerwegondersteuning op VMBO niveau aan ongeveer 340 leerlingen. Daarnaast heeft de school een aparte leerweg voor leerlingen met autisme. Aan deze leerlingen wordt diploma gerichtonderwijs verzorgd op VMBO-theoretische leerweg of HAVO niveau. De visie van de school op het begeleiden van leerlingen met autisme staat beschreven in het algemene onderwijsconcept en het hieraan gekoppelde plan voor schoolontwikkelingen, het 'Masterplan'. Hierin staat dat de begeleiding van de leerling afgestemd wordt op de individuele behoefte van de leerling zodat iedere leerling zich zo goed mogelijk tot ontwikkeling kan komen. Hierbij gaat de school uit van de eigenheid, mogelijkheden en vragen van de leerling (Dams, 2008).

In de praktijk wordt hieraan uitvoering gegeven door onderscheid te maken tussen drie niveaus van zorg (Dams, 2008). De eerstelijns zorg geeft invulling aan de begeleiding binnen het onderwijskundige programma. De invulling hiervan staat beschreven in het THV-concept van de school (Hereijgers, THV-concept, 2010). Hierbij worden aanpassingen gedaan in de omgeving van de persoon met autisme wat betreft het onderwijs-leerproces. De mentor speelt hierin een belangrijke rol. De tweedelijns zorg van de school richt zich op het ontwikkelen van competenties bij de leerling (Liemd, 2009) (Van Dijk, 2007). Op dit moment wordt hieraan invulling gegeven door een algemeen ondersteuningsprogramma bij het verwerken van huiswerk. De visie van de school hierop is dat de tweedelijns zorg zich moet richten op individuele competentie ontwikkeling bij de leerling met autisme. Een veranderingsproces is hier dus wenselijk. Hierbij streeft de school naar een benaderingswijze die meer uitgaat van het perspectief van de leerling zelf. Deze benaderingswijze staat specifiek beschreven in het Masterplan van de school bij het onderdeel 'Kijk vanuit de leerling' (Dams, 2008). De derde lijn van zorg omvat de zorg buiten de context van de school. Waar nodig werkt de school hiermee samen.

Handelingsverlegenheid

WAT WAS DE BEGINSITUATIE?

In het onderwijscurriculum van de Frater van Gemert school Tilburg is onderwijstijd gereserveerd waarin invulling gegeven wordt aan het tweedelijns zorgaanbod van de school. De plaats die het tweedelijns zorgaanbod heeft binnen het schoolcurriculum staat beschreven in het onderwijsconcept van de school. Voor de leerweg autisme is invulling gegeven aan deze tweedelijns zorg in de vorm van studielessen. Tijdens de studielessen verwerken leerlingen zelfstandig lesstof. Het gaat hierbij vaak om lesstof die als huiswerктаak wordt opgegeven. Tijdens deze verwerking krijgen de leerlingen waar nodig ondersteuning bij deze verwerking. Deze ondersteuning richt zich met name op plannen en organiseren van de taken en het overbruggen van de kloof school is school - thuis is thuis (Hereijgers, THV-concept, 2010).

Uit informeel onderzoek onder ouders en leerlingen komt naar voren dat de mate van ondersteuning kwalitatief zeer variabel is (Hereijgers, Notulen THV-denktank, 2010). Zowel ouders als leerlingen geven aan niet tevreden te zijn met de invulling van dit gedeelte van het tweedelijns zorgaanbod. Dit beeld komt overeen met het beeld dat betrokken leerkrachten tijdens kernteam vergaderingen geven over deze lessen (Zanden, 2009).

In het rapport van de onderwijsinspectie wordt de invulling van de onderwijstijd die gereserveerd is voor het tweedelijns zorgaanbod beoordeeld als onvoldoende. De inspecteur geeft aan dat deze onderwijstijd meer handelingsplanmatig dient te worden ingevuld. Hierbij dient de inhoud verder afgestemd te worden op de individuele hulpvraag van de leerling met autisme.

In de dagelijkse praktijk komt daarnaast naar voren dat de begeleiding door de mentor met name gericht is op de didactische voortgang en ad hoc pedagogische interventies. Het vergroten van de kennis over autisme, het ontwikkelen van het zelfbeeld en het aanreiken van coping strategieën bij de jongeren met autisme maakt niet planmatig deel uit van het curriculum. De mate waarin dit wel plaatsvindt is afhankelijk van de capaciteiten van de betreffende mentoren (Hereijgers, Notulen THV-denktank, 2010).

Er is onvoldoende inzicht in de omvang en aard van de begeleiding die leerlingen buiten school ontvangen. Uit gesprekken met leerlingen, ouders en mentoren komt wel naar voren dat een deel van de leerlingen ook buiten school begeleiding krijgt. Wanneer het bij deze begeleiding gaat om psycho-educatie dan bestaat deze veelal uit het programma 'Ik ben speciaal' of deelname aan programma's van het dr. Leo Kannerhuis. Een programma van het dr. Leo Kannerhuis wordt aangeboden binnen de school. Het gaat hierbij om een programma dat zich richt op de voorbereiding van schoolverlaters die doorstromen naar het MBO (Hereijgers, Notulen THV-denktank, 2010).

De invulling van de onderwijstijd die gereserveerd is voor uitvoering van het tweedelijs zorgaanbod, is gebaseerd op ideeën vanuit het docententeam en een algemeen theoretisch kader over autisme. Er heeft geen onderzoek plaatsgevonden naar de behoefte bij andere belangrijke betrokkenen, te weten, de jongeren met autisme zelf en de ouders van de jongeren met autisme.

HOE ZIET DE GEWENSTE SITUATIE ERUIT?

Het vormgeven van doelgroep specifieke onderdelen van het schoolcurriculum zoals voor leerlingen met autisme gebeurt tijdens de lessen waarin het tweedelijs zorgaanbod plaats vindt dient aan te sluiten bij de behoeften van deze doelgroep. Hierbij is het belangrijk dat deze behoefte geïnventariseerd wordt vanuit het perspectief van deze doelgroep. Waar mogelijk dient dan ook de doelgroep zelf hierover bevraagd te worden. Dit allereerst omdat dit de meest authentieke informatie over de individuele behoeften oplevert. Daarnaast omdat dit bijdraagt aan het authentiek functioneren van en het komen tot zelfverwerkelijking van de persoon met autisme (Mevissen, 2005). Tevens wordt hierdoor beter aangesloten bij de ontwikkelingsfase van de doelgroep, de adolescentie, waarin een toenemende behoefte aan autonomie en zelfstandigheid zich ontwikkelt (Kohnstamm, 2002) (Baard, 2008).

Dit sluit uiteraard niet uit dat ook gebruik gemaakt kan worden van belangrijke anderen binnen het cliënt systeem. Hierbij vormen ouders en mentoren belangrijke bronnen ten aanzien van de ondersteuningsbehoefte van de jongere met autisme. Ouders en mentoren dragen beide medeverantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van de jongere binnen de twee belangrijkste levensgebieden van de jongere, school en thuis. Beiden worden beschouwd als deskundigen wat betreft de behoefte en ontwikkeling van de jongere. Ouders zijn deskundig op basis van hun 'levenslange' ervaring met hun eigen kind, mentoren zijn deskundig op basis van hun professionaliteit (Bogdashina, 2008).

In het rapport van de onderwijsinspectie wordt aangegeven dat binnen de tweedelijs zorg een specifieke bijdrage geleverd dient te worden aan de individuele ontwikkeling van de leerling. Hierbij dient planmatig gehandeld te worden. Daarnaast dient gedifferentieerd te worden zodat aangesloten wordt bij de behoefte van de individuele leerling.

In de gewenste situatie wordt het schoolcurriculum waar dit de tweedelijs zorg betreft vormgegeven zodat dit aansluit bij de behoefte van de individuele leerling. Schoolbeleid wordt hierbij gebaseerd op een uitgebreide en planmatige beeldvorming. Hiermee wordt aangesloten bij gewenste schoolontwikkelingen zoals geformuleerd in het schoolbeleidsplan 'Master Plan'. De verandering wordt nader toegelicht in de paragraaf, 'Kijk vanuit de leerling' (Dams, 2008).

IN WELKE MATE IS ER SPRAKE VAN HANDELINGSVERLEGENHEID?

In de huidige situatie is de kwaliteit van de invulling van het tweedelijs zorgaanbod voor leerlingen met autisme onvoldoende. De invulling is zowel onvoldoende voor wat betreft inhoud als wat betreft de organisatie. Er is onvoldoende aansluiting tussen het gevoerde schoolbeleid en de behoeften van de doelgroep. Het schoolbeleid wordt geformuleerd vanuit het perspectief van de school. De school onderbouwt dit deels vanuit een algemeen theoretisch kader. Er is geen beeld van de behoeften vanuit het perspectief van de doelgroep zelf. Beeldvorming heeft ook niet plaatsgevonden door belangrijke andere bronnen uit het cliëntsysteem te raadplegen. Gevolg hiervan is dat het tweedelijs zorgaanbod een onvoldoende specifieke bijdrage levert aan de individuele ontwikkeling van de leerling.

Met de huidige werkwijze sluit de schoolorganisatie onvoldoende aan bij de eigen schoolontwikkelingen en de eigen visie op begeleiding.

EEN EERSTE STAP

Een eerste stap op weg naar verandering is het vormen van een beeld van de behoeften van de doelgroep aan tweedelijs zorg. Dit beeld dient zo goed mogelijk gevormd te worden vanuit het perspectief van de doelgroep zelf. De doelgroep bestaat uit jongeren tussen 12-18 jaar met autisme.

DOELEN VAN HET ONDERZOEK

Het onderzoek wordt uitgevoerd om een beeld te krijgen van de behoefte aan psycho-educatie bij jongeren met autisme die onderwijs volgen binnen de leerroute autisme van de Frater van Gemert school. Het verkregen beeld vanuit het perspectief van de jongeren wordt gebruikt voor het formuleren van conclusies over de behoefte op verschillende facetten van psycho-educatie. Op basis van de geformuleerde conclusies worden aanbevelingen gedaan die gebruikt kunnen worden door beleidsmedewerkers van de Frater van Gemert school, om een tweedelijns zorgaanbod, in de vorm van lessen psycho-educatie, op een manier vorm te geven die beter aansluit bij de behoefte van de doelgroep.

ONDERZOEKSVRAAG

Welke behoeften aan lessen psycho-educatie hebben jongeren tussen 12-18 jaar met autisme de leerroute autisme op de Frater van Gemert school?

DOELEN IN HET ONDERZOEK

Door het uitvoeren van een behoefte onderzoek onder jongeren met autisme op de Frater van Gemert school en hun ouders wil ik antwoord vinden op de onderstaande deelvragen.

- Hoe belangrijk vinden jongeren met autisme het dat door de literatuur aangereikte onderdelen van psycho-educatie deel uit maken van hun lessen psycho-educatie?
- Hoe belangrijk vinden ouders van jongeren met autisme het dat door de literatuur aangereikte onderdelen van psycho-educatie deel uit maken van de lessen psycho-educatie van hun kind?
- Hoe belangrijk vinden jongeren met autisme door de literatuur aangereikte mogelijkheden voor samenwerking met mensen in hun omgeving in het kader van de lessen psycho-educatie?
- Hoe belangrijk vinden ouders van jongeren met autisme door de literatuur aangereikte mogelijkheden voor samenwerking met mensen in hun omgeving in het kader van de lessen psycho-educatie?
- Welke organisatie van tijd voor de lessen psycho-educatie heeft de voorkeur?
- Welke groepsorganisatie voor de lessen heeft de voorkeur?
- Welke plaats voor het aanbieden van lessen psycho-educatie heeft de voorkeur?
- Welke begeleidingsvorm van de lessen psycho-educatie heeft de voorkeur?
- Welke vorm voor het initiatief voor deelname aan lessen psycho-educatie heeft de voorkeur?
- Welke behoefte is er onder ouders van jongeren met autisme om deel te nemen aan de lessen psycho-educatie gerelateerde bijeenkomsten?
- Welke verschillen in behoeften zijn er tussen jongeren met autisme in verschillende leeftijdscategorieën?

HOOFDSTUK 2

Theoretisch kader

Aanleiding

In de inleiding van dit onderzoek is als eerste stap op weg naar verandering benoemd dat zo goed mogelijk een beeld van de behoeften aan tweedelijns zorg vanuit het perspectief van jongeren tussen 12-18 jaar met autisme gevormd dient te worden. Bij het formuleren en uitwerking van deze eerste stap is uitgegaan van een aantal onderbouwingen vanuit de theorie. Deze onderbouwingen zullen hieronder verder worden toegelicht.

Kenmerken van de doelgroep

AUTISME

In de literatuur bestaat er een grote verscheidenheid aan beschrijvingen van 'autisme spectrum stoornis'. De term 'autisme spectrum stoornis' geeft aan dat een scala aan beschrijvingen samengepakt worden op basis van gemeenschappelijke kenmerken. Binnen het spectrum zijn de mate en vorm waarin de kenmerken aanwezig zijn bij verschillende personen, zeer divers. De verschillen tussen individuen worden dan ook samengepakt bij het geven van een algemene beschrijving van autisme spectrum stoornis. De betekenis en gevolgen voor het dagelijkse leven van de persoon met autisme zijn sterk afhankelijk van deze verschillen. Aan de individuele verschillen mag dan ook zeker niet voorbij worden gegaan. Omdat de betekenis van de autisme spectrum stoornis voor ieder individu uniek is wordt beter gebruik gemaakt van de term 'autisme'. Hiermee wordt het individuele karakter van de autisme spectrum stoornis benadrukt.

Autisme is een pervasieve ontwikkelingsstoornis. Dit betekent dat het een stoornis is die op elk levensgebied van de persoon van invloed is (Van Dijk, 2007). Op dit moment is de diagnostiek van autisme nog niet verder dan het hanteren van een gedragsdiagnose (Schrurs, 2009). Hierbij wordt de ontwikkeling in kaart gebracht aan de hand van de triade van gedragsverschijnselen zoals Wing deze beschrijft (Wing, 2005). Dit zijn beperkingen in de sociale interactie, verbeelding en communicatie. Een vergelijkbare gedragsdiagnose wordt gehanteerd binnen de psychodiagnostiek. In de DSM-IV is autisme spectrumstoornis beschreven aan de hand van kenmerken op drie gebieden; beperkingen in de sociale omgang, beperkingen in de communicatie en herhalende stereotiepe patronen van gedrag, belangstelling en activiteiten.

Bij een gedragsdiagnose wordt, bij denken volgens het ijsberg model van McClelland (WOSO, 2004), voornamelijk gekeken naar het gedeelte van de ijsberg boven water. Verder onder water liggen de neuro-psychologische verklaringsmodellen. Binnen de neuro-psychologie worden een aantal cognitieve stijlkenmerken onderscheiden die als hypothese gebruikt worden voor de verklaring van afwijkende gedragskenmerken bij personen met autisme. Hierbij worden theorieën gebruikt over Theory of Mind (Baron-Cohen, 1995) Centrale Coherentie en Executieve Functies (Ozonoff, 1995). Uit recent neuro-biologisch onderzoek komen steeds meer aanwijzingen naar voren dat de kern van autisme ligt in de prikkelverwerking van de hersenen (Bogdashina, 2004) (Steyaert, 2009).

De oorzaak en de pathologie van autisme zijn tot op heden een mysterie, desondanks wordt wel steeds meer inzicht verkregen in de werking van de betrokken cognitieve processen. De cognitieve processen die leiden tot een 'normale ontwikkeling' verlopen bij personen met autisme anders en veelal niet spontaan. Hierdoor worden ontwikkelingstaken vertraagd of slechts gedeeltelijk doorlopen door de persoon met autisme. In veel gevallen belemmert dit de persoon met autisme om tot zelfverwerkelijking te komen. Dit betekent voor het dagelijkse leven van de persoon met autisme dat deze een bovenmatig risico loopt op het ervaren van stress.

JONGEREN 12-18 JAAR

Jongeren in de leeftijd van 12-18 jaar bevinden zich in de adolescentie. Tijdens de adolescentie vinden zowel lichamelijk als geestelijk ingrijpende ontwikkelingen plaats (Kohnstamm, 2002) (Baard, 2008). Deze ontwikkelingen worden voornamelijk door biologische processen bepaald. Voor adolescenten met autisme geldt dit waarschijnlijk niet anders. De voortplantingsorganen ontwikkelen zodat zij hun definitieve voortplantingsfunctie kunnen gaan vervullen. Hierbij worden zij aangezet tot het aanmaken van sekspecifieke geslachtshormonen. Deze sekspecifieke hormonen hebben allerlei lichamelijke veranderingen tot gevolg. Naast de lichamelijke veranderingen zijn er ook cognitieve veranderingen die tijdens de adolescentie plaatsvinden. Binnen de cognitieve veranderingen in de adolescentie neemt de ontwikkeling van het zelfbeeld, door een toenemend egocentrisme, zelfkennis, zelfbewustzijn en de sociale cognitie een belangrijke plaats in. Bij de ontwikkeling van het zelfbeeld nemen peers, leeftijdsgenoten die als rolmodel fungeren, een steeds belangrijkere plaats in binnen het leer- en ontwikkelingsproces van de adolescent. Ouderen en andere belangrijke volwassenen verschuiven hiermee naar de achtergrond. Voor de adolescent betekent dit dat hij of zij vooral leert van en met zijn 'peers'. De cognitieve veranderingen in de ontwikkeling tijdens de adolescentie richten zich vooral op het vergroten van de autonomie en het ontwikkelen van de eigen persoonlijkheid. De eigen persoonlijkheid wordt vooral gevormd door de wisselwerking tussen het zelfbeeld en het Ik-ideaal enerzijds en de mate waarin de adolescent instaat is om met zijn omgeving om te gaan. De zelfwaardering en gevoel van eigenwaarde is hiervan afhankelijk (Kohnstamm, 2002).

Eerder is aangegeven dat de ontwikkeling en het verloop en de ontwikkeling van cognitieve processen bij personen met autisme anders en veelal niet spontaan verlopen. Autisme is van invloed op de ontwikkeling in elke leeftijdsfase, maar het kan zich anders manifesteren (Schrurs, 2009). Voor personen met autisme betekent dit dat ook de ontwikkelingen in de adolescentie anders en veelal niet spontaan verlopen. Door verschillende auteurs wordt benoemd dat dit nadelige gevolgen heeft voor het functioneren als volwassen. Begeleiding kan personen met autisme helpen om deze ontwikkeling op een juiste manier door te maken (Schrurs, 2009).

Psycho-educatie

BEGRIPSAFBAKENING

In de internationale literatuur ontbreekt het aan een consensus over de definitie voor de term psycho-educatie. Er is onderscheid wat betreft invulling en wat betreft de doelgroep waar psycho-educatie zich op richt. In sommige gevallen bestaat de invulling van de term psycho-educatie uit weinig meer dan het mededelen van de diagnose aan de cliënt, terwijl anderen hier een ruimere invulling aan geven (Vermeulen, 2008). In deze gevallen bestaat de invulling uit een complexe samenhang van psychotherapeutische en psycho-educatieve interventies (Schrurs, 2009) (Vermeulen, 2008) (Van Dijk, 2007). De doelgroep waar psycho-educatie zich op richt is ook variabel. Hierbij richt de psycho-educatie zich op de cliënt zelf of op familieleden en andere betrokkenen. Het gaat hierbij om een integratieve werkwijze die aangeboden wordt als maatwerk binnen het cliëntsysteem (Schrurs, 2009) (Van Dijk, 2007).

Bij gebrek aan een juiste afbakening voor het begrip psycho-educatie in de internationale literatuur wordt een passende afbakening voor deze term geformuleerd. Hiermee wordt duidelijkheid gecreëerd binnen dit onderzoek. Het is geenszins de bedoeling om een universeel bruikbare definitie te formuleren. De afbakening is passend binnen de context van de visie en praktijk van de Frater van Gemert school. De afbakening sluit daarnaast aan bij het TEACCH- curriculum (Mesibov, 2004) en gebruikte methodieken bij de begeleiding van de doelgroep (Schrurs, 2009) (Vermeulen, 2008) (Van Dijk, 2007).

Psycho-educatie is een integratieve werkwijze waarin educatieve- en opvoedkundige interventies samengebundeld worden tot maatwerk voor de cliënt. De educatieve- en opvoedkundige interventies richten zich op de cliënt zelf en belangrijke anderen voor de cliënt. De interventies worden aangeboden tijdens gestructureerde bijeenkomsten waarin educatie plaats vindt, zodat de cliënt zelf en in wisselwerking met anderen, een gezond en reëel zelfbeeld verwerft. De aangeboden interventies richten zich er op dat de cliënt de kennis, vaardigheden en zelfvertrouwen tot zijn beschikking krijgt en deze leert toepassen in zijn dagelijks leven om tot zelfverwerkelijking te komen. Hiermee vormt psycho-educatie dan ook een instrument voor empowerment (Schrurs, 2009) (Hedley, 2006) (Howlin, 2003) (Vermeulen, 2008) (Van Dijk, 2007).

Bij psycho-educatieve begeleiding wordt gewerkt aan een positief zelfbeeld. Hierbij worden behoeften, sterke- en zwakke kanten geïdentificeerd. Dit om vervolgens te zoeken naar strategieën om sterke kan-

ten in te zetten en zwakke kanten te ontwikkelen of te compenseren zodat behoeften in het dagelijks leven gerealiseerd worden.

ALGEMENE OPVATTINGEN VANUIT DE LITERATUUR

In de literatuur wordt een grote verscheidenheid gegeven aan opvattingen over uitvoering van psycho-educatie. De opvattingen brengen onderscheid aan op een aantal dimensies in de uitvoering van psycho-educatie. De onderscheiden dimensies zijn te verdelen in twee categorieën, inhoud en organisatie. Globaal komen de onderscheiden dimensies in diverse literatuurbronnen overeen. De mate waarin de dimensies individueel onderscheiden worden en de positie waarin de dimensies binnen de uitvoering van psycho-educatie ingebouwd worden is veelal wel verschillend. Hierbij is het vertrekpunt veelal verschillend gekozen. Hierbij vertrekt Vermeulen vanuit het verwerven van algemene kennis over autisme. Vervolgens wordt vanuit deze nieuw verworven kennis tot nieuw zelfinzicht gekomen, om op basis hiervan uiteindelijk te werken aan het ontwikkelen van nieuwe vaardigheden (Vermeulen, 2008). Schrurs neemt een ander vertrekpunt. Hij ziet het verwerven van een gezond en reëel zelfbeeld als een van de ontwikkelingstaken. Hierbij benoemt hij de cognitieve stijlkenmerken van personen met autisme als factor waardoor de ontwikkeling van een gezond en reëel zelfbeeld bij personen met autisme veelal niet spontaan en anders ontwikkeld. Het verwerven van kennis over de kenmerken van het persoonlijke autisme door de cliënt vormt hierbij een deel van het verwerven van zelfinzicht. Van hieruit wordt wederom gewerkt aan het ontwikkelen van nieuwe vaardigheden om tot zelfverwerkelijking te komen (Schrurs, 2009) (Mevissen, 2005). Van Dijk neemt ook het verwerven van kennis en bewustzijn van het persoonlijke autisme als inzet om tot een goed zelfbeeld te komen (Van Dijk, 2007). Van hieruit worden nieuwe competenties ontwikkeld. Binnen de categorie organisatie worden de dimensies als losse factoren benoemd. Deze factoren dienen aangepast te worden aan de behoeften en mogelijkheden van de cliënt. Hiermee is de organisatie in theorie zeer socraatistisch (Appelo, 2007) (Schrurs, 2009) (Van Dijk, 2007) (Vermeulen, 2008). In de praktijk blijkt dat de organisatie voor een belangrijk deel bepaald wordt door min of meer vaste factoren vanuit het begeleidingssysteem. Schurs verwoordt psycho-educatieve begeleiding als persoonlijke begeleiding. Hierbij verwoordt hij daarentegen wel dat zelfbeeldontwikkeling vooral blijkt te ontwikkelen door interactie met leeftijdsgenoten en dat leeftijdsgenoten onontbeerlijk zijn voor een goede zelfbeeldontwikkeling (Hedley, 2006) (Howlin, 2003). Dit sluit aan bij algemene opvattingen vanuit de ontwikkelingspsychologie, waarbij leeftijdsgenoten de belangrijkste bron vormen voor de leerprocessen binnen de adolescentie (Kohnstamm, 2002) (Baard, 2008).

De opvattingen over de uitvoering van psycho-educatie uit de literatuur zijn samengevoegd tot één indeling. Een schematisch overzicht van deze indeling is opgenomen in bijlage 1: Schematisch overzicht van opvattingen over de uitvoering van psycho-educatie. Bij het samenvoegen tot één indeling is gebruik gemaakt van literatuur met een duidelijk raakvlak met de praktijk van de Frater van Gemert school. Hierop zal verder worden ingegaan in hoofdstuk 3 *Methode* onder het kopje literatuurstudie.

Behoefte

Naar behoeften kan op verschillende manieren gekeken worden. Belangrijk uitgangspunt binnen dit onderzoek is hierbij dat ieder mens ernaar streeft om te leven in zijn eigen ideale wereld. Iedere persoon streeft ernaar om te komen tot zelfverwerkelijking. Onder zelfverwerkelijking wordt verstaan dat de persoon op zijn eigen wijze in relatie met anderen de hem omringende wereld verwerkelijkt en zo zijn eigen wereld schept (Mevissen, 2005). Zelfverwerkelijking betekent dus dat de innerlijke beleving van de persoon in overeenstemming is met de werkelijkheid van de omringende wereld. Verschil tussen deze twee kan worden verwoord als behoefte. De behoefte aan zelfverwerkelijking is fundamenteel voor iedere persoon. Hierdoor komt de persoon tot psychosociaal welbevinden, geestelijke gezondheid, competentieontwikkeling, inter-persoonlijke relaties, ervaren van autonomie, persoonlijke ontwikkeling en emotioneel welzijn (Mevissen, 2005). Het is voor ieder mens belangrijk dat tot zelfverwerkelijking gekomen wordt in alle levensdomeinen (gezin, school, werk, vrije tijd, vriendschappen). Alle levensdomeinen hangen immers met elkaar samen en zijn met elkaar verbonden (Gezondheidsraad, 2009).

Emoties zijn waarnemingen van de innerlijke beleving of het verschil tussen de gewenste innerlijke beleving en de werkelijkheid. Een van de oude misverstanden is dat personen met autisme geen emoties hebben. Zij hebben die wel, dat staat vast. Het probleem is dat zij die emoties niet altijd duidelijk kunnen communiceren (De Clercq, 2006). Personen met autisme zijn als gevolg hiervan ook niet altijd in staat om hun behoefte duidelijk te kunnen communiceren. Maar wederom, zij hebben die wel, dat staat ook vast. Voor personen met autisme betekent dit dat zij ondersteund dienen te worden bij het kunnen communiceren van behoeften.

OPLOSSINGSGERICHT WERKEN

Oplossingsgericht werken is een benaderingswijze die zich richt op bewustwording van ideeën, vaardigheden en sterke kanten die reeds in de persoon aanwezig zijn zodat deze ingezet kunnen worden om oplossingen te vinden. De kennis en kracht om verandering te realiseren liggen binnen het oplossingsgericht werken bij de cliënt (Schrurs, 2009) (Cauffman, 2009). Het fundament van oplossingsgericht werken ligt hiermee bij de socratische methode voor gespreksvoering (Vermeulen, 2008) (Appelo, 2007). De cognitieve stijlkenmerken van personen met autisme vragen echter aanpassingen in de manier waarop gecommuniceerd wordt binnen het oplossingsgericht werken (Schrurs, 2009) (Vermeulen, 2008). Hiermee is oplossingsgericht werken een werkwijze die ingezet kan worden om personen met autisme hun behoeften te kunnen laten communiceren en te laten realiseren.

HOOFDSTUK 3

Methode

Literatuurstudie

Bij de start van dit onderzoek is een literatuurstudie uitgevoerd. Door het uitvoeren van een literatuurstudie is inzicht verkregen in de huidige en de gewenste situatie op de Frater van Gemert school. Deze zijn reeds beschreven in het hoofdstuk inleiding.

De literatuurstudie is daarnaast gebruikt om te komen tot relevante vraagstelling binnen het onderzoek. De dimensies, onderwerpen en antwoord mogelijkheden binnen de vragenlijst zijn gebaseerd op bevindingen uit de literatuurstudie. Bij het gedeelte van de literatuurstudie dat betrekking heeft op psycho-educatie is gekozen om hoofdzakelijk gebruik te maken van literatuur die een duidelijk raakvlak heeft met de praktijk van de Frater van Gemert. Er is gekozen om 'Ik ben speciaal' te gebruiken omdat dat aansluit bij de doelgroep en veel jongeren op de Frater van Gemert school hiermee eerder al ervaringen opgedaan hebben (Vermeulen, 2008). Het 'Kairo-project' is gebruikt omdat dit project veel overeenstemmingen vertoont met de gewenste situatie op de Frater van Gemert en hierin praktijkervaringen van een vergelijkbaar project zijn weergegeven (Van Dijk, 2007). Tenslotte is 'Wat zeg je van jezelf?' gebruikt als gezonde tegenhanger wat betreft startpunt in de benaderingswijze, Schurs benadert de cliënt als persoon en zet 'informatie over autisme' pas in als relevante verklaring om zichzelf te ontdekken. Daarnaast is de 'Wat zeg je van jezelf?' relevante literatuur door de verbondenheid van de auteur, Jan Schurs met de professionalisering en deskundigheidsbevordering over autisme van het personeel binnen de Frater van Gemert school (Schrurs, 2009).

De bevindingen uit de literatuurstudie zijn gebruikt bij het verwoorden van het theoretische kader bij het onderzoek en zijn in deze vorm weergegeven in het hoofdstuk inleiding.

Bij de literatuurstudie is ook gebruik gemaakt van algemene literatuur over autisme en onderzoek. Dit is gebruikt bij het vormgeven van het onderzoek en de vragenlijsten. Bij de vormgeving van de vragenlijsten is dan ook specifiek rekening gehouden met de cognitieve stijlkenmerken van personen met autisme.

Onderzoeksgroep

Binnen de leerweg autisme van de Frater van Gemert school volgen 91 leerlingen met gediagnosticeerd autisme onderwijs (Spijkers, 2009). De populatie omvat zowel jongens als meisjes. Deze leerlingen variëren in leeftijd van 12 tot 18 jaar en volgen onderwijs op VMBO-Theoretische leerwegniveau of HAVO verspreidt over alle leerjaren. Door het tijdstip van afname van de vragenlijsten maken leerlingen uit leerjaar 5 geen deel uit van de onderzoeksgroep. Het tijdstip van afname viel namelijk gelijk aan de examenperiode. Aan iedere ouder van een leerling die een leerling-vragenlijst heeft ingevuld is gevraagd om een vergelijkbare oudervragenlijst in te vullen.

Uit de gehele onderzoeksgroep is een steekproef genomen. Per leerjaar zijn blind 5 willekeurige leerling-vragenlijsten en 5 willekeurige oudervragenlijsten genomen. In totaal zijn hierdoor 20 jongeren (N=20) en 20 oudervragenlijsten (N=20) gebruikt in het onderzoek.

Triangulatie binnen de onderzoeksgroep

Dit onderzoek is een vorm van praktijkonderzoek. Het gaat bij dit onderzoek om betekenisgeving aan de gegeven meningen in de vragenlijsten. Het beeld dat verkregen wordt uit de leerling-vragenlijsten kan aanzienlijk verschillend zijn van het beeld dat verkregen wordt uit de oudervragenlijsten. Beide hebben immers een ander perspectief op de gestelde vragen. De betekenis die aan de uitkomsten gegeven wordt kan dan ook totaal verschillend zijn. Triangulatie is een belangrijk kwaliteitscriterium bij deze vorm van onderzoek (Harinck, 2009).

Binnen het onderzoek heeft triangulatie plaatsgevonden door gebruik te maken van literatuur, leerlingen met autisme en ouders als bron van informatie. Hierbij wordt de literatuur gebruikt als

representatie van deskundige professionals. Er is gekozen voor deskundige professionals van buiten de eigen school zodat uitgegaan wordt van een zo'n neutraal mogelijk beeld. Hiermee wordt de valkuil van een sturende vragenlijst door bedrijfsblindheid onder het eigen personeel voorkomen. De ouder wordt als bron bevraagd omdat deze een levenslange ervaringsdeskundige is van het eigen kind en vanuit de ouder-kindband het belang van het kind boven dat van de organisatie stelt. Tenslotte worden de jongeren zelf als bron bevraagd omdat zij de enige zijn die een authentiek beeld van de eigen behoefte kunnen geven. Daarnaast werkt het bevragen op de eigen mening empowerend voor de jongere. De gekozen triangulatie stemt overeen met de triade van perspectieven die Bogdashina voorstaat bij de begeleiding van personen met autisme (Bogdashina, 2008)

Triangulatie binnen het onderzoek vindt plaats doordat het gebruikte onderzoeksinstrument, de vragenlijsten, ontwikkeld zijn op basis van handreikingen, aanbevelingen en opvattingen uit de literatuur. Hiermee is de mening van professionals in de begeleiding van jongeren met autisme vertegenwoordigd. Vervolgens worden de jongeren zelf en ouders van jongeren met autisme bevraagd op de uit de literatuur naar voren gekomen facetten van lessen psycho-educatie.

Onderzoeksvorm

SURVEY-ONDERZOEK

Dit onderzoek is een survey-onderzoek omdat deze vorm van onderzoek het best aansluit bij beschrijvende onderzoeksvragen (Harinck, 2009). Doel van het onderzoek is namelijk het beschrijven van een beeld van de behoefte aan lessen psycho-educatie onder jongeren van 12-18 jaar. De uitvoering van het onderzoek volgt in grote lijnen de meest karakteristieke vorm van survey-onderzoek (Harinck, 2009).

KEUZE VOOR ONDERZOEKSINSTRUMENT

Bij de meest karakteristieke vorm van survey-onderzoek wordt een bestaande vragenlijst gebruikt of, wordt op basis van een theoretisch kader zelf een vragenlijst gemaakt.

Doordat er geen passende vragenlijst beschikbaar was, is bij dit onderzoek een vragenlijst gemaakt die bestaat uit 25 vragen. De vragen zijn verdeeld in drie delen. In het eerste deel worden vragen gesteld over de achtergrond van de doelgroep. In het tweede gedeelte wordt naar de mening gevraagd over de inhoud van lessen psycho-educatie. Tenslotte wordt in het derde gedeelte de mening gevraagd over de organisatie van de lessen psycho-educatie.

VORMGEVING VAN HET ONDERZOEKSINSTRUMENT

De inhoudelijke vormgeving van de vragenlijsten is gebaseerd op het schema zoals dit is opgenomen in bijlage 1; Schematisch overzicht van opvattingen over de uitvoering van psycho-educatie. Dit schema is samengesteld op basis van relevante literatuur uit de literatuurstudie, zoals eerder onder het kopje literatuurstudie is besproken.

Bij de vormgeving van de vraagstelling is rekening gehouden met de kenmerken van de onderzoeksgroepen. Hierbij is geen onderscheid gemaakt tussen de vragenlijst voor ouders en die voor jongeren. Uit interne communicatie blijkt dat ouders van jongeren met autisme veelal tegen vergelijkbare moeilijkheden aanlopen bij het invullen van vragenlijsten (Hereijgers, Evaluatie enquetes THV, 2010). Uiteraard is de gebruikte taal wel afgestemd op de onderzoeksgroep.

Bij de vraagstelling is rekening gehouden met de kenmerken vanuit de triade van beperkingen volgens Wing (Wing, Leven met uw autistisch kind, 2005). De betekenis van de triade van beperkingen voor het uiten van behoefte of het geven van een mening zijn door diverse auteurs direct of indirect verder uitgewerkt. Vanuit de invalshoek van beperkingen in de sociale interactie is gekozen voor een vragenlijst. De jongere kan de vragenlijst zelfstandig invullen, hiermee wordt een minimaal beroep gedaan op sociale interactie. Vanuit de invalshoek van beperkingen in de communicatie, is gebruik gemaakt van gesloten vragen. De deelnemer hoeft zijn of haar mening dan niet zelf meer te verwoorden maar kan deze communiceren door een keuze te maken uit de gegeven mogelijkheden. Hiermee wordt tevens ondervangen dat mensen met autisme vaak moeite hebben met het aanbrengen van nuanceringen, dit geldt zeker voor hun eigen emoties (Vermeulen, 2005). Vanuit de invalshoek van de beperkingen in de verbeelding is gebruik gemaakt van concreet taalgebruik. Daar waar mogelijk verwarring bestaat over een gebruikte term is de term toegelicht. Daarnaast is gekozen om een beperkt aantal antwoord

mogelijkheden te gebruiken zodat de deelnemer niet zelf een opsomming hoeft te verbeelden van alle mogelijk antwoorden.

Bij de opmaak van de vragenlijst is ook rekening gehouden met de cognitieve stijlkenmerken van jongeren met autisme. Hierbij zijn de centrale coherentie en de executieve functies het belangrijkste. De vragenlijst is opgebouwd uit vier delen. Ieder deel is aangegeven met een gekleurde letter en het onderwerp waarop het deel betrekking heeft. Iedere vraag heeft een eigen nummer, de nummering loopt van het begin tot het einde van de vragenlijst door. Hiermee is indeling van de vragenlijst gestructureerd. Iedere vraag is afgebakend door een blauwe lijn, hiermee wordt rekening gehouden met het afbakenen en sorteren van informatie. Tenslotte is er gekozen om per deel van de vragenlijst steeds één antwoordvorm te gebruiken, hierdoor kan de deelnemer steeds op eenzelfde manier de vraag beantwoorden en hoeft niet steeds opnieuw bedacht te worden 'Hoe?' de vraag beantwoord dient te worden.

AFNAME VAN HET ONDERZOEKSINSTRUMENT

Uit interne communicatie komt naar voren dat zowel jongeren met autisme als hun ouders het moeilijk vinden om vragenlijsten in te vullen. Vragenlijsten worden niet of slechts gedeeltelijk ingevuld. De respons is hierdoor laag. In algemene literatuur wordt aangegeven dat respons op toegezonden vragenlijsten veelal tussen de 10 en 30% ligt. Het responspercentage kan verhoogd worden door herinneringsbrieven te versturen (Harinck, 2009). Uit interne communicatie blijkt dat de vraagvorm en de terminologie vaak de belangrijkste belemmeringen vormen om de vragenlijst volledig in te kunnen vullen. Wanneer zij hierop actief bevraagd worden geven zij aan, hulp hierbij zeer op prijs te stellen (Hereijgers, Evaluatie enquetes THV, 2010). Er dient een alternatieve vorm te worden aangereikt om het responspercentage te verhogen (Harinck, 2009).

Er is gekozen om de vragenlijsten door jongeren in groepsverband te laten beantwoorden. Hierbij wordt het begeleidend schrijven en de uitleg op de voorzijde van de vragenlijst gezamenlijk gelezen. Vervolgens wordt de manier van invullen van de vragenlijst door de aanwezige begeleider kort toegelicht. De jongeren vullen de vragenlijst vervolgens geheel zelfstandig in. Hierbij is steeds een begeleider aanwezig zodat direct toelichting gegeven kan worden bij onduidelijkheid.

De jongere wordt door het begeleid invullen van de eigen vragenlijst, deskundige. De vragenlijst voor ouders wordt door de jongere aan de ouders overhandigd met de vraag deze in te vullen. Deze vragenlijst is wederom voorzien van een begeleidend schrijven. Er is nu een rol weggelegd voor de jongere om de ouders te ondersteunen bij het invullen van de vragenlijst, de jongere is tenslotte deskundige ten opzichte van zijn ouders. Er ligt ook een rol weggelegd voor de jongere om de ingevulde vragenlijst in te leveren bij de onderzoeker. De jongere kan dit doen door de ingevulde vragenlijst eigenhandig te overhandigen of door gebruik te maken van de bijgevoegde antwoortenveloppe. Hiermee wordt een zo'n hoog mogelijke respons nagestreefd.

Analysemethode voor de verwerking van gegevens

Het doel van het onderzoek is om een beeld te beschrijven van de behoefte aan lessen psycho-educatie van de jongeren. Bij de analyse van de gegevens wordt onderscheid aangebracht tussen de mening van ouders en die van de jongere zelf. De informatie komt uit verschillende perspectieven, beide worden echter als even waardevol beschouwd. Naast onderscheid tussen de mening van jongere en ouders, wordt binnen het onderzoek onderscheid aangebracht op basis van leerjaar. Hierdoor ontstaan acht afzonderlijke onderzoeksgroepen. De vragen die betrekking hebben op de organisatie (14 t/m 24) zijn niet leerjaar specifiek. Bij deze vragen wordt het onderscheid op basis van leerjaar niet aangebracht waardoor twee onderzoeksgroepen ontstaan, jongeren en ouders.

Bij de verwerking van de vragen die betrekking hebben op de inhoud van de lessen psycho-educatie (vragen 7 t/m 13) worden de gegevens verwerkt in de vorm van een overzicht per vraag. Hierbij wordt een weging toegepast bij iedere antwoordmogelijkheid. De totale weging per vraag per leerjaar varieert tussen de -10 en de +10. Deze waarde weerspiegelt de gemiddelde mening van de steekproef per leerjaar. Voor de leesbaarheid is de weging en de betekenis van de totaalscore gecategoriseerd en weergegeven in tabel 1

Antwoord		Betekenis	Weging	Totaalscores
--	=	Geheel onbelangrijk	-2	-10 tot -7
-	=	Onbelangrijk	-1	-6 tot -3
+/-	=	Geen mening	0	-2 tot +2
+	=	Belangrijk	+1	+3 tot +6
++	=	Zeer belangrijk	+2	+7 tot +10

Bij de verwerking van de vragen die betrekking hebben op de organisatie (vragen 14 t/m 24) wordt per vraag een frequentieverdeling gemaakt. De frequentie varieert tussen 0 en 1. Hierbij symboliseert het getal 0 een 0% score en het getal 1 een 100% score. Voor de leesbaarheid is in de grafische weergave een schaal gebuikt van 0 tot 100. Bij deze vragen is ook de belangrijkheid van deze vraag voor de vormgeving van de lessen psycho-educatie in beeld gebracht. Hierbij wordt wederom een weging toegekend aan iedere antwoordmogelijkheid. De totale weging kan hierdoor wederom variëren tussen -10 en +10. De betekenis hiervan is weergegeven in tabel 1

Enkele vragen zijn niet verwerkt bij de verdere verwerking van data bij dit onderzoek. Deze vragen waren niet noodzakelijk om antwoord te kunnen geven op de deelvragen. Deze vragen zijn wel opgenomen in de vragenlijst omdat deze mogelijk gebruikt kunnen worden bij vervolgonderzoek.

HOOFDSTUK 4

Resultaten

Weergave van de resultaten

VAN RUWE DATA NAAR GRAFISCHE WEERGAVE

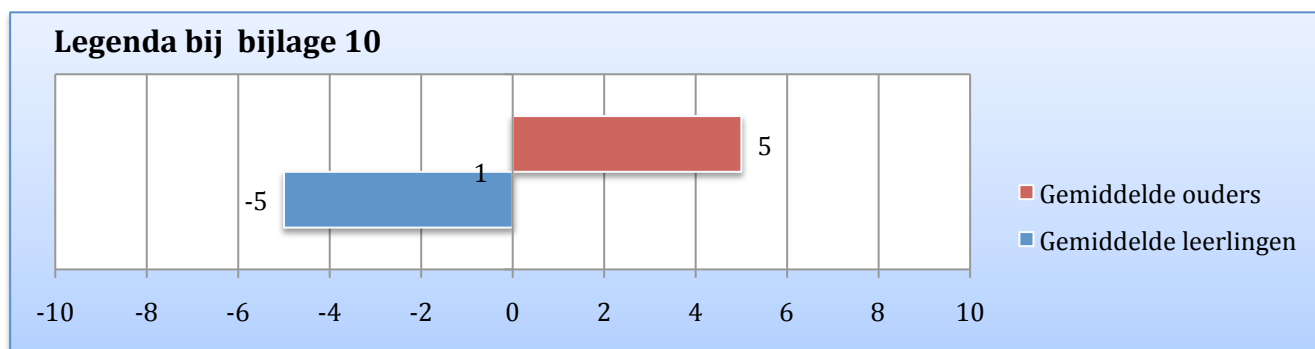
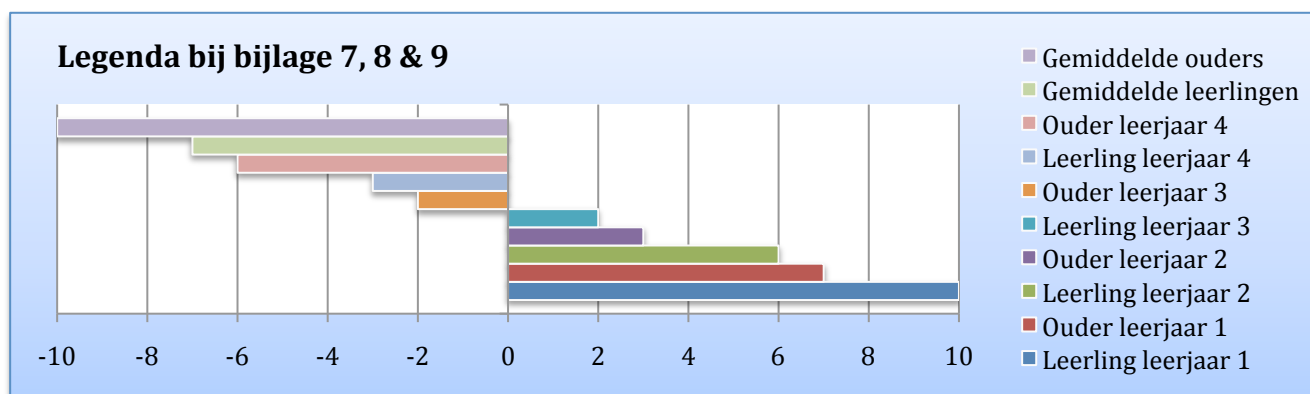
De ruwe data zijn per vraag verwerkt tot een grafische weergave. Er is gekozen om twee verschillende vormen van weergave te gebruiken. De vragen waarbij de mening over 'belangrijkheid' bevraagd is, worden weergegeven in een horizontale staafdiagram. Hierdoor is de totale score van iedere onderzoeksgroep duidelijk af te lezen. De vragen waarbij de voorkeur voor een bepaalde keuze bevraagd is, worden weergegeven in een verticale kolommen diagram. Hierin is het percentage deelnemers per onderzoeksgroep dat aan een bepaalde keuze de voorkeur geeft duidelijk af te lezen. Bij de vragen waar meerdere antwoorden gegeven mogen worden komt het totaal hierdoor mogelijk uit boven een totale score van 100%.

RESULTATEN

De resultaten van de vragenlijst worden grafisch weergegeven in bijlage 7, 8, 9 & 10. In deze bijlage zijn alleen de resultaten weergegeven van de vragen waarop het onderzoek direct betrekking heeft. Hierbij zijn de resultaten van de vragen van onderdeel A Beeldvorming opgenomen in bijlage 7. De resultaten van de vragen van onderdeel B Inhoud zijn in bijlage 8 opgenomen. Bijlage 9 geeft een overzicht van de resultaten van de vragen naar belangrijkheid bij onderdeel C Organisatie. Tenslotte worden de resultaten van de vragen van onderdeel C Organisatie weergegeven in bijlage 10.

LEGENDA

In de grafische weergaves wordt iedere onderzoeksgroep weergegeven met een andere kleur. De legenda's behorende bij bijlage 7, 8, 9 & 10 zijn tevens gezamenlijk opgenomen in bijlage 6.

Betrouwbaarheid

De gevonden resultaten geven een beeld van de jongeren en ouders op dit moment. Door de omvang en de spreiding van de steekproef binnen de te onderzoeken doelgroep wordt een representatief beeld gevormd voor de gehele doelgroep. Bij herhaling binnen een relatief korte periode zal een vergelijkbaar beeld verkregen worden. Dit beeld zal, zoals alle opvattingen, met de tijd veranderen. Door de gekozen antwoordvorm is er voor de respondent voldoende mogelijkheid om zijn mening te nuanceren. Hierdoor is een nauwkeurig beeld verkregen.

RESPONS

Er zijn in totaal 40 vragenlijsten afgenomen bij jongeren. De verdeling van de vragenlijsten is gelijkmatig over de verschillende leerjaren. Van deze 40 vragenlijsten zijn 36 lijsten compleet ingevuld. De overige 4 lijsten zijn niet of gedeeltelijk ingevuld. De belangrijkste reden hiervoor is dat de jongere niet instaat was zich een beeld en hierdoor mening te vormen bij de gestelde vragen. Eén vragenlijst is niet serieus ingevuld door de jongere. Dit blijkt zowel uit de gegeven antwoorden als wat door de jongere zelf is aangegeven.

Er zijn in totaal ook 40 vragenlijsten verspreid onder ouders. De verdeling van deze vragenlijsten is ook gelijkmatig over de verschillende leerjaren. Van deze 40 vragenlijsten zijn er 27 lijsten compleet ingevuld. Het responspercentage komt hierdoor uit op 68%.

OVEREENSTEMMING BINNEN TRIANGULATIE

Binnen de onderscheiden onderzoeksgroepen is niet gekeken naar de verdeling van de antwoorden binnen een vraag. De gegeven antwoorden betreffen namelijk de mening van een individu. Bij ieder standpunt zijn zowel voor als tegenstanders.

Validiteit

Het beeld dat uit de weergegeven resultaten verkregen wordt geeft antwoord op alle deelvragen en hiermee ook de hoofdvraag van het onderzoek. Het verkregen beeld uit de resultaten, is vergeleken met het beeld dat uit informeel onderzoek naar voren komt (Hereijgers, Evaluatie enquetes THV, 2010).

HOOFDSTUK 5

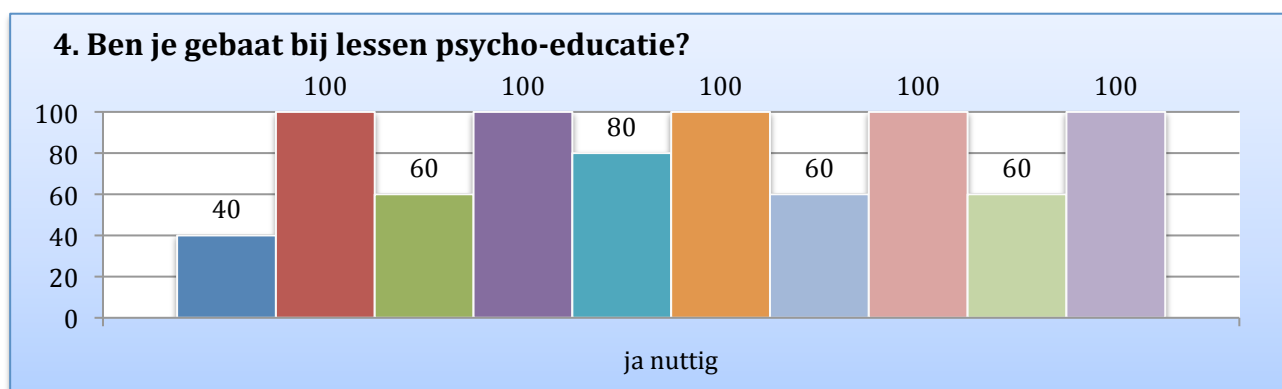
Conclusie en Discussie

Aan het begin van dit onderzoek staat een centrale onderzoeksvraag. Deze luidt;

Welke behoeften aan lessen psycho-educatie hebben jongeren tussen 12-18 jaar met autisme binnen de leerroute autisme op de Frater van Gemert school?

Het formuleren van een enkel antwoord op de centrale onderzoeksvraag leidt tot een zeer complex antwoord waar onderscheid en nuancering grotendeels door verdwijnt. De centrale onderzoeksvraag kan dan ook uitsluitend worden beantwoord door conclusies te trekken uit de gevonden resultaten en hiermee antwoord te geven op de verschillende deelvragen. De deelvragen zijn in de inleiding genoemd onder het kopje 'doelen in het onderzoek'.

Uitgangspunt bij de implementatie is de grondhouding van de jongeren en de ouders ten aanzien van lessen psycho-educatie. De grondhouding wordt weerspiegeld door vraag 4. Een grafische weergave hiervan is hieronder opgenomen. De legenda bij deze weergave is weergegeven in hoofdstuk 4 onder het kopje *legenda*. Bij vraag 4 geeft 100% van de ouders aan dat zij vinden dat hun kind gebaat is bij lessen psycho-educatie. Van de jongeren deelt gemiddeld slechts 60% deze mening. In overeenstemming met dit beeld zien we bij de vragen waarbij belangrijkheid aangegeven wordt een gemiddeld hogere score bij ouders dan bij de jongeren. Bij het aflezen van de grafische weergave en het analyseren van de resultaten dient hiermee rekening gehouden te worden.

Bij de implementatie van de resultaten van onderdeel B Inhoud, wordt rekening gehouden met de omvang van het aantal resultaten. De implementatie wordt daarom beperkt tot de meest opvallende bevindingen. Het staat iedereen vrij om de weergegeven resultaten te gebruiken om tot nieuwe inzichten te komen. Wellicht zullen er door het bestuderen van de resultaten vragen ontstaan die zinvolle antwoorden kunnen opleveren in de toekomst.

- *Hoe belangrijk vinden jongeren met autisme het dat door de literatuur aangereikte onderdelen van psycho-educatie deel uit maken van hun lessen psycho-educatie?*
- *Hoe belangrijk vinden ouders van jongeren met autisme het dat door de literatuur aangereikte onderdelen van psycho-educatie deel uit maken van de lessen psycho-educatie van hun kind?*

In diagram 7 en 8 uit bijlage 8 valt op dat kennis over coping strategieën, de mogelijkheden om met autisme om te gaan, door alle onderzoeksgroepen als het meest belangrijk wordt aangegeven. Dit blijkt uit de relatief hoge scores ten opzichte van de andere onderdelen van dezelfde vraag. Gevolgen van autisme voor de persoon zelf volgen op een duidelijke tweede plaats. Dit sluit aan bij het beeld dat door ervaringsdeskundigen gegeven wordt in de literatuur (Segar, 2007) (Kuijpers, 2007) (Dumortier, 2008). Hierbij vormt het leren omgaan met het eigen autisme en het vinden van oplossingen voor dagelijks terugkerende uitdagingen om met de omgeving om te kunnen gaan (coping) een belangrijk deel van de ontwikkelingstaak. Kennis over autisme in meer algemene zin komt in belangrijkheid meer op de achtergrond. Het verwerven van coping strategieën kan als doel worden beschouwd waarbij 'kennis over autisme' het middel vormt. Het verschil in opvattingen over de vormgeving van psycho-educatie tussen Vermeulen

en Schrurs zoals eerder beschreven in het theoretisch kader komt hierin terug. De gevonden resultaten sluiten eerder aan bij de methodiek die Schrurs beschrijft, waarbij vanuit een duidelijk doel gestart wordt.

In diagram 9 uit bijlage 8 is opvallend dat het opbouwen van een positiever en reëel zelfbeeld als geheel genomen als alle onderdelen als belangrijk tot zeer belangrijk wordt beschouwd. Uitzondering hierop vormt het fysieke zelfbeeld. Dit wordt als gemiddeld tot onbelangrijk beschouwd. Hiermee sluit het beeld aan bij de uitgangspunten zoals beschreven in het theoretische kader, waarbij het verwerven van een gezond en reëel zelfbeeld de basis vormt om aan vaardigheden te werken zodat tot zelfverwerkelijking kan worden gekomen.

In diagram 10 uit bijlage 8 is geen opvallend beeld zichtbaar, vrijwel alle onderdelen worden met gemiddeld tot belangrijk beoordeeld.

Uit diagram 11 uit bijlage 8 komt naar voren dat ouders de inzet van praktijk situaties als geheel als zeer belangrijk beschouwen. Uit de resultaten blijkt dat jongeren de inzet van praktijk situaties als minder belangrijk beschouwen. Mogelijk is dit te verklaren vanuit een gebrek aan verbeelding waardoor zij moeite hebben voorbeelden te bedenken van bruikbare praktische situaties of de manier waarop deze gebruikt kunnen worden.

In diagram 12 uit bijlage 8 laten een zeer wisselend beeld zien bij de verschillende vaardigheden. De sociale- en communicatieve vaardigheden samen met vaardigheden voor het vergroten van het persoonlijk netwerk wordt over het algemeen als belangrijk tot zeer belangrijk beschouwd. Een verklaring hiervoor kan gegeven worden vanuit de ontwikkelingspsychologie van de adolescentie, waarbij omgang met leeftijdsgenoten een belangrijkere rol inneemt bij de ontwikkeling. Door een achterlopende en niet spontaan verlopende ontwikkeling op dit gebied bij mensen met autisme, neemt juist de behoefte aan het krijgen van ondersteuning bij het ontwikkelen van deze vaardigheden een belangrijkere plaats in. Uit deze diagrammen komt ook naar voren dat het leren inzetten van de sterke kanten als zeer belangrijk beschouwd wordt. Dit beeld sluit aan bij de filosofie van het oplossingsgericht werken.

- *Hoe belangrijk vinden jongeren met autisme door de literatuur aangereikte mogelijkheden voor samenwerking met mensen in hun omgeving in het kader van de lessen psycho-educatie?*
- *Hoe belangrijk vinden ouders van jongeren met autisme door de literatuur aangereikte mogelijkheden voor samenwerking met mensen in hun omgeving in het kader van de lessen psycho-educatie?*

In diagram 13 uit bijlage 8 valt op dat er een grote diversiteit zichtbaar is. Hierbij is de spreiding tussen belangrijk en onbelangrijk ongeveer evenredig. De enige uitzondering hierop vormt de samenwerking met ouders. Dit wordt over het algemeen als meer belangrijk beschouwd. Hierbij is wel opvallend dat jongeren uit leerjaar 1 & 2 dit als onbelangrijk beschouwen terwijl leerlingen uit leerjaar 3 & 4 het als belangrijk beschouwen.

In bijlage 9 is een overzicht gegeven van de belangrijkheid van vragen bij onderdeel C. Organisatie. Hierbij valt op dat vragen die betrekking hebben op de organisatie van tijd als zeer belangrijk worden beschouwd. De begeleidingsvorm en het initiatief voor deelname worden tevens als zeer belangrijk beschouwd. Met het verschil in belangrijkheid van de verschillende onderdelen wordt rekening gehouden bij de aanbevelingen die gedaan worden.

In bijlage 10 is een overzicht gegeven van de resultaten bij onderdeel C. Organisatie. De meeste diagrammen geven een duidelijk beeld zodat hieruit direct conclusies kunnen worden getrokken. Voor de diagrammen waarbij het beeld voor meerdere uitleg vatbaar is worden deze hieronder kort besproken.

- *Welke organisatie van tijd voor de lessen psycho-educatie heeft de voorkeur?*

Uit diagram 14 uit bijlage 10 blijkt, met een score van 65%, dat jongeren een duidelijke voorkeur voor 1 uur per week hebben. Ouders daarentegen hebben een voorkeur voor twee uur per week. Met 40% is hun voorkeur minder uitgesproken.

Uit diagram 15 uit bijlage 10 blijkt dat het aantal uren psycho-educatie aangepast dienen te zijn aan de behoefte van de individuele leerling.

Diagram 16 uit bijlage 10 laat een beeld zien dat geldt voor zowel de jongeren als de ouders. Hierbij wordt het geven van lessen psycho-educatie in alle leerjaren wenselijk geacht. Hierbij neemt de wenselijkheid gelijkmatig over de leerjaren af.

Uit diagram 17 en 18 uit bijlage 10 blijkt dat de voorkeur uit gaat naar lessen psycho-educatie tijdens lestijd. Dus dat het een onderdeel wordt van op de lessentabel van de leerlingen met autisme.

- *Welke plaats voor het aanbieden van lessen psycho-educatie heeft de voorkeur?*

Uit diagram 19 uit bijlage 10 blijkt dat het aanbieden van de lessen psycho-educatie binnen de school de voorkeur heeft bij zowel leerlingen als ouders.

- *Welke begeleidingsvorm voor de lessen psycho-educatie heeft de voorkeur?*

Uit diagram 20 uit bijlage 10 komt naar voren dat een combinatie van de mentor en interne deskundige, de meest uitgesproken voorkeur heeft. Aansluitend hieraan heeft 25% van de jongeren een voorkeur voor begeleiding door enkel een intern deskundige. Het verband tussen de aangeven voorkeur en 'wie' de leerling als mentor heeft is niet onderzocht.

- *Welke groepsorganisatie voor de lessen psycho-educatie heeft de voorkeur?*

Uit diagram 21 en 22 uit bijlage 10 komt naar voren dat jongeren een voorkeur hebben voor een groepsgrootte van 6-10 leerlingen terwijl ouders de voorkeur geven aan een kleinere groepsgrootte. Dit verschil is mogelijk te verklaren doordat een groepsgrootte van 6-10 leerlingen overeenstemt met de grootte van de mentorgroep en hierdoor een zekere mate van basisveiligheid behouden blijft. Deze verklaring wordt ondersteund door het beeld dat uit diagram 22 naar voren komt. Hierin is met 50% duidelijk zichtbaar dat jongeren de voorkeur geven aan de eigen mentorgroep. Vanuit het perspectief van de ouders is de voorkeur voor een kleinere groepsgrootte verklaarbaar doordat hierdoor de intensiteit en de aandacht voor het individu toeneemt.

- *Welke vorm voor het initiatief voor deelname aan psycho-educatie heeft de voorkeur?*

In diagram 23 uit bijlage 10 is zichtbaar dat jongeren er de voorkeur aangeven om zelf te beslissen om deel te nemen aan lessen psycho-educatie. Ouders daarentegen zijn van mening dat deelname verplicht dient te zijn voor iedere jongere met autisme.

- *Welke behoefte is er onder ouders van jongeren met autisme om deel te nemen aan de lessen psycho-educatie gerelateerde bijeenkomsten?*

In diagram 24 uit bijlage 10 komt naar voren dat er onder ouders behoefte bestaat aan bijeenkomsten voor ouder en kind en aan bijeenkomsten waarbij ervaringen en vragen voorgelegd kunnen worden aan deskundigen.

- *Welke verschillen in behoeften zijn er tussen jongeren met autisme in verschillende leeftijdscategorieën?*

Deze subvraag kan niet kort beantwoord worden. Wat betreft de behoeften die betrekking hebben op onderdeel B inhoud van de vragenlijst zijn de verschillen voor zover opvallend benoemd bij de andere subvragen die hierboven beschreven staan.

HOOFDSTUK 6

Aanbevelingen

Beroepspraktijk

Uit mijn onderzoek komen aanbevelingen naar voren. Deze aanbevelingen dienen als handreiking naar de Frater van Gemert school voor het opzetten en vormgeven van lessen psycho-educatie. Hiermee hoop ik een bijdrage te kunnen leveren aan de kwaliteit van de organisatie en inhoud van de tweedelijns zorg binnen de leerroute autisme van de school. Het staat een ieder uiteraard vrij de aanbevelingen over te nemen, te verwerpen of juist te nuanceren. Ik ben ervan overtuigd dat de discussie die hierover tot stand zal komen een denkproces in gang zet bij iedereen die bij de discussie betrokken raakt.

De aanbevelingen die ik wil doen zijn de volgende;

1. Lessen psycho-educatie dienen een geïntegreerd onderdeel van het schoolcurriculum van alle leerjaren te worden.
2. Lessen psycho-educatie dienen verzorgd te worden door een combinatie van een interne deskundige en de mentor.
3. Lessen psycho-educatie dienen binnen de mentorgroep georganiseerd te worden.
4. De omvang van de lessen psycho-educatie dient 2 uur in de onderbouw en 1 uur in de bovenbouw te zijn. Deze aanbeveling wordt gedaan door de conclusies over het aantal uur en de conclusies over in welke leerjaren de lessen psycho-educatie aangeboden dienen te worden met elkaar te combineren.
5. Naast de lessen psycho-educatie gericht op jongeren dienen er bijeenkomsten georganiseerd te worden voor ouder en kind en waar ouders ervaringen en vragen voor kunnen leggen aan deskundigen.
6. De inhoud van de lessen dient gericht te zijn op het verwerven positief en reëel zelfbeeld, de eigen ontwikkeling van de jongere en het leren omgaan met de gevolgen van autisme.
7. Bij de ontwikkeling van lessen psycho-educatie heeft het de voorkeur om concentrisch te werken. Dit betekent dat bij aanvang gestart wordt in leerjaar 1 waarna ieder jaar uitgebreid wordt naar het volgende leerjaar.
8. Bij ontwikkeling van de lessen psycho-educatie dient uitwisseling van expertise opgenomen te worden als onderdeel van de organisatiestructuur.
9. De lessen psycho-educatie dienen in de onderbouw voor iedere leerling verplicht gesteld te worden. In de bovenbouw vindt deelname plaats na indicatie of door inschrijving door de leerling zelf.
10. De inhoud van de lessen psycho-educatie dient afgestemd te worden op de leervraag van de individuele jongere.

Suggesties voor verder onderzoek

Het uitgevoerde survey onderzoek geeft inzicht in de behoefte aan lessen psycho-educatie onder jongeren. Bij het verkregen beeld uit het onderzoek dient de kanttekening gemaakt te worden dat de jongeren en hun ouders hun behoeften kenbaar hebben gemaakt zonder dat zij daadwerkelijk ervaring hebben met lessen psycho-educatie binnen de leerroute autisme op de Frater van Gemert school. Het verkregen beeld vraagt mogelijk bijstelling. Dit kan tot andere inzichten leiden of kan er juist op gericht zijn nuanceringen aan te kunnen brengen in het beeld dat uit het huidige onderzoek verkregen is. Van mijn kant enkele suggesties voor verder onderzoek:

1. Binnen het onderzoek is geen analyse uitgevoerd om onderscheid aan te brengen in de spreiding, waarin de verschillende onderwerpen meer of minder belangrijk gevonden worden, over de verschillende leerjaren. Dit verdient aanbeveling om verder onderzocht te worden.
2. Het verkregen beeld is verkregen zonder dat de jongeren en ouders daadwerkelijk ervaringen hebben met lessen psycho-educatie. Het uitvoeren van een pilot in leerjaar 1, waarbij onderzoek uitgevoerd wordt onder jongeren en ouders, verdient de aanbeveling. Hierdoor kan het verkregen beeld bijgesteld worden. De pilot met aansluitend het onderzoek kan vervolgens jaarlijks uitgebreid worden naar de opvolgende leerjaren.

NAWOORD

Opbrengsten uit het onderzoek

DOELGROEP

Voor de jongeren met autisme op de Frater van Gemert school vormen de resultaten en aanbevelingen uit dit onderzoek een belangrijke bijdrage aan het vormgeven van hun eigen onderwijs, begeleiding en hiermee ook hun eigen ontwikkeling. Het vormt een inzichtelijk, onderbouwd en breed standpunt dat zij uit kunnen dragen naar de schoolleiding toe. In discussies waarbij de financiën een belemmering vormen om tot belangrijke keuzes bij de vormgeving over te gaan, kunnen de bevindingen een onderlegger zijn tot overtuiging. Hierdoor zijn jongeren beter in staat om hun eigen levensdoelen te kunnen realiseren.

JONGEREN ALS PERSOON

Door deel te nemen aan het onderzoek ervaren jongeren dat hun mening belangrijk is. Door het geven hun mening kunnen jongeren hun ontwikkeling en toekomst beïnvloeden. Deelname aan het onderzoek werkt voor jongeren als persoon empowerend (Schrurs, 2009) (Vermeulen, 2008). Dit blijkt uit de interesse van de jongere bij het invullen van de vragenlijsten en achteraf naar de uitkomsten. De kracht van het empowerende effect is duidelijk zichtbaar in de vraag van andere jongeren om ook een vragenlijst in te mogen vullen.

OULDERS

De opbrengst voor ouders is minder zichtbaar dan bij de jongeren. De ouders geven hierover ook minder respons. Wellicht is de beperkte nabijheid hiervan een belangrijke oorzaak. De opbrengsten van het onderzoek liggen voor ouders wellicht meer in de toekomst. Enerzijds doordat hun kind met minder stress en ongemakken door het leven kan gaan. Anderzijds doordat er in de toekomst ook bijeenkomsten georganiseerd gaan worden waaraan ouders deelnemen. Hiermee kunnen zijzelf wellicht ook met minder stress en ongemakken, die ontstaat door het autisme van hun kind, door het leven.

DE ORGANISATIE

Binnen de organisatie wordt door het uitvoeren van het onderzoek een praktisch voorbeeld gegeven waarbij de doelgroep ingezet wordt als waardevolle informatiebron. Er wordt een stap gemaakt in de goede richting om de doelstellingen van de school, 'Kijken vanuit het perspectief van de leerling', 'aansluiten bij de behoefte van de leerling' en 'planmatig handelen' zoals beschreven in het Master Plan van de school te bereiken (Dams, 2008). Hiermee is tevens een eerste stap gezet in de verandering van het mensbeeld binnen de organisatie. Leerlingen worden meer gezien als volwaardige, zelfstandige personen die in staat zijn eigen behoeften kenbaar te maken.

De bevindingen uit dit onderzoek die weergegeven zijn als resultaten, conclusies en aanbevelingen in de hoofdstukken 4, 5 & 6, kunnen door het management van de school gebruikt worden als een bron van informatie bij de besluitvorming.

Tenslotte leidt dit onderzoek er onoverkomelijk toe dat de dagelijkse praktijk en de invulling van de begeleiding van leerlingen met autisme op de Frater van Gemert school verandert. Wanneer dit niet zichtbaar is in de uiteindelijke uitvoering van de begeleiding van jongeren met autisme, dan is toch zeker de manier waarop de discussie gevoerd is om tot de uiteindelijke beslissingen te komen, verandert.

DAGELIJKSE PRAKTIJK VAN DE ONDERZOEKER

Dit onderzoek beïnvloedt zeker ook mij als onderzoeker. Uiteraard zijn hierdoor mijn eigen kennis, inzicht en vaardigheden, verandert. Dit beschrijf ik meer uitvoerig in het volgende hoofdstuk. Het onderzoek beïnvloedt daarnaast ook mijn dagelijkse praktijk. De belangrijkste verandering binnen mijn dagelijkse praktijk is de toename aan draagvlak binnen de organisatie. Deze toename aan draagvlak is in alle lagen te merken. Zowel collega mentoren, managers als jongeren zien de meerwaarde in van een passende en afgestemde begeleiding voor jongeren met autisme binnen onze school.

Dankwoord

Het onderzoeksrapport dat u zojuist, hopelijk met veel interesse, gelezen hebt, is het resultaat van mijn eigen ontdekkingsreis. Een reis om een andere wereld te ontdekken, een wereld met autisme. Ik zou mijn onderzoek, dit gedeelte van mijn reis, nooit hebben kunnen volbrengen zonder de hulp en steun van de mensen om mij heen. Een woord van dank lijkt mij daarom op zijn plaats.

Een aantal mensen wil ik bedanken voor het geven van feedback op mijn werk. Ik wil hiervoor, Arny van de Zanden, mijn medestudenten uit mijn onderzoeksgroep en mijn onderzoeksbegeleidster, Mieke Loots, bedanken. Ik wil graag Wil Hereijgers bedanken voor het wisselen van gedachten over psycho-educatie. De discussies gaven mij nieuwe ideeën en brachten mij inspiratie.

Verder wil ik graag Wendy Lampen en Ilonka van der Sommen bedanken omdat zij de ervaringen van hun eigen reis door die andere wereld met mij hebben gedeeld. Dankzij jullie weet ik beter hoe ik tijdens mijn reis, naar die andere wereld kan kijken. Hierdoor voel ik mij minder een vreemdeling en doe ik iedere dag nieuwe ontdekkingen.

Uiteraard bedank ik alle leerlingen en ouders die de interesse en moeite hebben genomen om een vragenlijst in te vullen en hun mening over lessen psycho-educatie met mij te delen. Ik wil hen speciaal bedanken omdat zij mij een gedeelte van hun wereld hebben laten ontdekken.

Tenslotte wil ik Danielle bedanken, dankzij jou heb ik het afgerond!

REFLECTIE EN EVALUATIE

In het voorwoord heb ik geschreven dat mijn kennis en inzicht in een wereld met autisme is toegenomen door iedereen die mij heeft geholpen bij mijn onderzoek. Door deze samenwerking heb ik ook ontdekkingen gedaan over mijzelf en ben ik als persoon gegroeid. In dit hoofdstuk deel ik graag mijn persoonlijke ervaringen met u.

Voorafgaand aan het onderzoek heb ik voor mijzelf een leerdoel geformuleerd. Ik wil concretere en duidelijkere taal gebruiken. Ik merkte in de dagelijkse praktijk dat andere mensen niet begrepen wat ik bedoelde doordat ik onvoldoende concreet was in mijn taalgebruik. Zij stelde regelmatig vragen als; 'Wat bedoel je eigenlijk?' of maakten opmerking als; 'Ik snap niet wat je bedoelt'. In mijn beroepspraktijk zorgt dit voor extra moeilijkheden door dat mensen met autisme beperkingen hebben in de communicatie. Dit vormt enerzijds een belemmering doordat zij hierdoor nog minder snel begrijpen wat ik bedoel en anderzijds doordat zij minder in staat zijn om zelfstandig om verduidelijking te vragen. Mijn samenwerking met personen met autisme wordt hierdoor belemmerd.

Bij het uitvoeren van mijn onderzoek is een van mijn persoonlijke doelstellingen: De vragenlijsten op een manier vorm geven dat jongeren met autisme instaat zijn de vragenlijsten zelfstandig in te vullen. Dit zowel wat betreft het begrijpen van de vragen als invullen van de vragenlijst. Ik heb de vragenlijst vormgegeven vanuit een theoretisch kader over de cognitieve stijlkenmerken van mensen met autisme. Bij de eerste versies van de vragenlijst ontstond nog veel onduidelijkheid. Door de feedback van een aantal mensen zijn veel van deze onduidelijkheden verdwenen in de definitieve versie. Telkens kwam hierbij de vragen, 'Begrijpen de jongeren dit?', 'Is dit duidelijk genoeg?' en 'Hoe kan ik dit anders zeggen?', naar voren. Voor mij vormde het maken van de vragenlijsten vooral een oefening in het gebruiken van concrete duidelijke taal. Ik heb niet het gevoel dat ik mijn leerdoel behaald heb, ik wil wat ik bij het maken van de vragenlijsten geleerd heb, ook toe leren passen op andere momenten. Hiervoor zal ik op andere momenten om gerichte feedback moeten vragen.

Tijdens het onderzoek werd ik door een van de mensen die mij feedback gaf erop geattendeerd dat ik mijn eigen mening en opvattingen over de inhoud en organisatie van lessen psycho-educatie bepalend liet zijn bij het vormgeven van de vragenlijsten. Dit kwam duidelijk naar voren bij de antwoordmogelijkheden van enkele vragen. Hieruit heb ik als leerdoel geformuleerd dat ik in mijn professionele handelen ervoor moet zorgen dat ik mijn perspectief actief moet blijven verleggen en verbreden. Tijdens mijn onderzoek heb ik hiermee geëxperimenteerd door zelf steeds vanuit een ander perspectief naar mijn eigen werk te kijken. Ik merkte dat dit slechts beperkt ervoor zorgt dat ik tot andere inzichten kom. Vervolgens heb ik actief mensen die een ander perspectief hebben, gevraagd voor gerichte feedback. Hierbij heb ik hen een concrete vraag gesteld en gevraagd om antwoord vanuit hun perspectief. Zo heb ik door het bevragen van de leerroutroucoördinator autisme, het aantal mogelijke antwoorden bij de vraag over samenwerken met de omgeving uitgebreid. Om mijn eigen professioneel handelen in de toekomst te verbreden vanuit meerdere perspectieven, betekent dit dat ik mensen met een ander perspectief hier actief over moet bevragen.

Tijdens het uitvoeren van het onderzoek merkte ik dat jongeren met autisme graag betrokken zijn bij hun eigen ontwikkeling. Het overgrote merendeel van de jongeren die ik gevraagd heb om deel te nemen aan het onderzoek zeiden meteen ja. Veel jongeren stelden na afloop vragen over de mogelijkheden en de vooruitzichten van de lessen psycho-educatie. Na afloop heb ik hen bevraagd wat zij vonden van de vragenlijst. Hierbij was ik erg benieuwd of de vragen duidelijk waren en of dat zij het gevoel hadden dat zij hun mening hadden kunnen geven. De jongeren gaven aan dat vorm waarin de vragen gesteld waren, meerkeuze en de ++/-- vorm het voor hen veel makkelijker maken om hun mening te kunnen geven. Ik leidt hieruit de voorlopige hypothese af dat jongeren met autisme net als andere jongeren in de adolescentie de behoefte hebben om hun mening kenbaar te maken en hiermee invloed uit te oefenen. Het ontbreekt hen vaak alleen aan de communicatieve vaardigheden en veelal de verbeelding om hun mening zelfstandig te vormen en te communiceren. Voor mij als professional ligt een belangrijke taak door jongeren met autisme te bevragen op een manier zodat zij in staat zijn hun mening en hiermee hun behoeften kenbaar te maken.

BIBLIOGRAFIE

- Appelo, M. (2007). *Socratisch motiveren*. Amsterdam: Boom.
- Baard, M. E. (2008). *Ongewild lastig in de puberteit en adolescentie inzicht in veelvoorkomende (ontwikkelings) stoornissen*. Huizen: Pica.
- Baron-Cohen. (1995). *Mindblindness*. London.
- Bogdashina, O. (2006). *Communicatiekwesies bij Autisme en Syndroom van Asperger*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Bogdashina, O. (2008). *Theory of Mind en de Triade van Perspectieven bij autisme en Syndroom van Asperger*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Bogdashina, O. (2004). *Waarneming en zintuiglijke ervaringen bij mensen met autisme en asperger syndroom*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Cauffman, L. &. (2009). *Handboek oplossingsgericht werken in het onderwijs*. Amsterdam: Boom Onderwijs.
- Dams, C. (2008). *Master Plan 'Midden Brabant College'*. Tilburg: Interne publicatie.
- De Clercq, h. (2006). *Autisme in het voortgezet onderwijs-Emoties en gevoelens*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Delflos, M. (2009). *Ik heb ook wat te vertellen!-communicatie met pubers en adolescenten* (5de druk ed.). Amsterdam: SWP.
- Dumortier, D. (2008). *Van een andere planeet* (6e druk ed.). Antwerpen-Amsterdam: Houtekiet.
- Gezondheidsraad. (2009). *Autisme spectrumstoornissen: Een levenlang anders*. Den Haag: Gezondheidsraad.
- Harinck, F. (2009). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Antwerpen- Apeldoorn: Garant.
- Hedley, D. (2006). Social comparison processes and depressive symptoms in children and adolescents with asperger syndrome,. *Autism* , Vol. 10 nr.2, 139-153.
- Hereijgers, W. (2010). *Evaluatie enquetes THV*. Tilburg: Intern overleg.
- Hereijgers, W. (2010). *Notulen THV-denktank*. Tilburg: Interne publicatie.
- Hereijgers, W. (2010). *THV-concept*. Tilburg: interne publicatie.
- Howlin, P. (2003). Outcome in High-functioning Adults with and without early language delays, Implications for the differentiation between autism and asperger syndrome. *Journal of Autism and Developmental Disorders* , Vol. 23 nr. 1, 3-14.
- IBvA. (2010). *Website Internationale beroepsvereniging van autismspecialisten*. Retrieved februari 1, 2010 from <http://www.IBvA.info/autismspecialist.html>
- Kohnstamm, R. (2002). *Kleine ontwikkelingspsychologie, de Adoloscentie* (Vol. 3). Houten-Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Kuijpers, B. (2007). *Begrip door inzicht; Als gedrag op autisme lijkt*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

- Liemd, J. (2009). *Schoolgids Deel 1; algemene informatie*. Tilburg: interne publicatie.
- Mesibov, G. (2004). *The TEACCH approach to autism spectrum disorders*. New York: Springer Science + Business Media.
- Mevissen, L. (2005). *Kwetsbaar & Afhankelijk, gedragsproblemen bij mensen met een verstandelijke beperking*. Amsterdam: SWP.
- Ozonoff, S. (1995). *Executive functions in autism*. New-York.
- Schrurs, J. (2009). *Wat zeg je van jezelf Psycho-educatie bij personen met Autisme Spectrum Stoornis*. Meijel: Uitgeverij Via.
- Segar, M. (2007). *Coping; Overlevingsgids voor mensen met het Aspergersyndroom*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Spijkers, T. (2009). *Interne leerlingen lijst THV*. Tilburg: interne publicatie.
- Steyaert, J. (2009). *Hoorcollege- Autisme Neuro-biologisch*. Eindhoven.
- TMA-consultants. (2004). *De Zevensprong*. TMA consultants.
- Van Dijk, A. (2007). *Kairo, een methodiek voor leerlingen met autisme in het beroepsonderwijs*. Doorwerth: Dr. Leo Kannerhuis, centrum voor autisme.
- Vermeulen, P. (2008). *...!?- Over autisme & communicatie* (4de druk ed.). Berchem: EPO.
- Vermeulen, P. (2005). *Een gesloten boek, Autisme en Emoties* (Volledig herwerkte uitgave ed.). Leuven: ACCO.
- Vermeulen, P. (2008). *Ik ben speciaal 2- Werkboek psycho-educatie voor mensen met autisme* (5e druk ed.). Berchem: EPO.
- Wing, L. (2005). *Leven met uw autistisch kind*. Amsterdam: Harcourt.
- Wing, L. (1996). *The autistic spectrum. A guide for parents and professionals*. London: Constable & Company.
- WOSO. (2004). *Bekwaam & Speciaal- Generiek competentie profiel speciale onderwijszorg*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Zanden, A. (2009). *Notulen kernteamoverleg*. Tilburg: Interne publicatie.

BIJLAGE I

Schematisch overzicht van opvattingen over de uitvoering van psycho-educatie

Inhoud

Kennis

- Kenmerken van autisme
- Oorzaken van autisme
- Behandeling van autisme
- Verloop van autisme
- Gevolgen van autisme voor een persoon met autisme
- Gevolgen van autisme voor de omgeving van de persoon met autisme
- Mogelijkheden om met autisme om te gaan (coping- strategieën)
- Mogelijkheden voor ondersteuning bij autisme
- Mogelijkheden voor vergroting van je netwerk

Acceptatie

- Kenmerken van autisme bij zichzelf kunnen benoemen
- Diagnostiek bij zichzelf kunnen benoemen
- Werking van autisme bij zichzelf kunnen benoemen.
- Verband kunnen leggen tussen oorzaken van autisme en eventuele schuldvraag.
- Gevolgen van autisme voor zichzelf kunnen benoemen.

Zelfbeeld

- Fysiek (Welk beeld heb ik van mijn uiterlijk)
- Activiteiten (Talenten)
- Psychologisch (gedachten, gevoelens, emoties, opvattingen, wensen en andere cognitieve toestanden)
- Sociaal (individuele rol in maatschappelijke processen)
- Onderscheid kunnen aanbrengen tussen wat bij de persoon hoort en wat bij het autisme.

Nieuwe kennis en inzichten inzetten bij de eigen ontwikkeling

- Zelfinzicht vergroten
- Sterke en zwakke kanten leren benoemen
- Groeimogelijkheden leren benoemen.
- Doelen voor de eigen toekomst leren benoemen
- Motivatie toename om zichzelf te ontwikkelen.

Praktijksituaties en –voorbeelden vormen onderdeel van psycho-educatie

- Praktijkvoorbeelden worden besproken om kennis en zelfinzicht te vergroten
- Strategieën worden aangeleerd om kennis in praktijksituaties in te zetten
- Psycho-educatie vindt plaats in praktijksituaties

Ontwikkelen van nieuwe vaardigheden

- Vaardigheden om kennis om te zetten naar handelen
- Communicatieve vaardigheden
- Sociale vaardigheden
- Zelfstandig plannen
- Algemene dagelijkse leefvaardigheden
- Vaardigheden om het persoonlijk netwerk te vergroten
- Vaardigheden om eigen emoties en gevoelens te herkennen en reguleren
- Vaardigheden om hulp en ondersteuning te organiseren in de eigen omgeving

- Vaardigheden om de omgeving te informeren over de gevolgen van het autisme
- Vaardigheden om sterke kanten in te zetten
- Vaardigheden om behoeften aan anderen kenbaar te maken
- Vrijtijdsvaardigheden
- Vaardigheden om lege tijd invulling te geven
- Meer in samenhang leren denken bij dagelijkse gebeurtenissen
- Informatie leren op nemen als onderdeel van een context

Samenwerking met mensen uit de eigen omgeving

- Informeren van ouders
- Informeren van personen uit de omgeving
- Informeren over de betekenis van autisme
- Informeren over de inhoud van psycho-educatie
- Informeren over leeractiviteiten
- Deelname personen uit de omgeving
- Gebruiken van personen uit de omgeving als informatiebron.

Organisatie

Tijd/duur

- Omvang in uren per week
- Individueel verschillende omvang/ gelijk voor iedere leerling
- Welke leerjaren?
- Binnen de reguliere schooltijden/ buiten de reguliere schooltijden
- Herkenning in de structuur

Plaats

- In school
- Buitenschool
- Specialistische organisatie
- Thuis

Begeleiding

- Mentor
- Interne deskundige
- Externe deskundige
- Combinaties.

Groepssamenstelling

- Aantal leerlingen
- Leerlingen uit dezelfde mentorgroep
- Leerlingen uit hetzelfde leerjaar
- Leerlingen uit meerdere leerjaren
- Eigen keuze bij samenstelling
- Individueel

Deelname

- Initiatief voor deelname bij: Leerling/ouder/mentor/school
- Verplicht/vrijwillig
- Ouder bijeenkomsten.
- Ouder/kind bijeenkomsten
- Ouder/ouder bijeenkomsten
- Ouder/kind/ deskundigen
- Andere gezinsleden

BIJLAGE 2:

Begeleidend schrijven bij de vragenlijst voor leerlingen

Tilburg, 31 mei 2010

Beste leerling,

Graag vraag ik je medewerking bij het invullen van een vragenlijst. Je ouders gaan een vergelijkbare vragenlijst invullen. Dus jij kunt straks je ouders helpen bij het invullen. In deze vragenlijst wordt je mening gevraagd over begeleidingslessen op de Frater van Gemert school. De begeleidingslessen waar de vragen over gaat zijn lessen psycho-educatie. Wat de lessen psycho-educatie zijn staat uitgelegd op de voorkant van de vragenlijst.

De vragenlijst is een onderdeel van mijn master-onderzoek. Het master-onderzoek dat ik op de Frater van Gemert school uitvoer maakt deel uit van mijn opleiding 'Master SEN Autismespecialist' van Fontys OSO.

Jouw mening wordt binnen het onderzoek gebruikt om inzicht te krijgen in de behoeften aan lessen psycho-educatie onder jongeren met autisme binnen de Frater van Gemert school. De conclusies en aanbevelingen uit het onderzoek worden gebruikt om de lessen psycho-educatie voor jou en anderen op school op een betere manier vorm te geven. Jouw mening is dus belangrijk!

Je kunt de vragenlijst geheel anoniem invullen, kruist dan het hokje 'anoniem' aan op de voorzijde van de vragenlijst. Uiteraard mag je ook je naam invullen, met je contactgegevens.

In de vragenlijst krijg je vragen over; jouw achtergrond, over de inhoud van de lessen psycho-educatie en over de manier waarop de lessen psycho-educatie volgens jou het best georganiseerd kunnen worden. Op de laatste pagina heb je ruimte om opmerkingen en eventuele vragen op te schrijven zodat je ze niet vergeet.

Wanneer je vragen hebt over het onderzoek kun je die tijdens of meteen na het invullen aan mij stellen.

Wanneer je later nog vragen hebt kun je ze ook stellen door een e-mail: Hvloon01@mbctilburg.nl te sturen. Of natuurlijk door mij even op te zoeken in een pauze.

Ik wil je alvast heel erg bedanken voor het invullen van de vragenlijst en het meedoen aan het onderzoek. Ik stel je mening heel erg op prijs en hoop dat ik hierdoor een zinvolle bijdrage kan leveren aan ontwikkelingen van de lessen psycho-educatie, op de Frater van Gemert school.

Vriendelijke groeten,

Harold van Loon

BIJLAGE 3

Vragenlijst voor leerlingen

Vragenlijst

Welke behoeften aan psycho-educatie hebben jongeren tussen 12 en 18 jaar met autisme binnen het ASS-VO onderwijs op de Frater van Gemert school in Tilburg?

‘Lessen psycho-educatie’ wat verstaan we hieronder?

Psycho-educatie is een werkwijze waarbij je op een schoolse manier kennis en begeleiding krijgt bij het ontdekken van jezelf. Voor jullie groep betekent dit dat autisme ook een belangrijk onderdeel zal zijn van de lessen. Jij als jongere bent natuurlijk veel meer dan alleen ‘autisme’ en de nadruk van de lessen ligt daarom veel meer op het ontdekken van jezelf als persoon.

Om jezelf te ontdekken moet je veel over jezelf leren en weten. Hoe meer je van jezelf weet, hoe beter je je vaardigheden verder kunt ontwikkelen. Je wordt ondersteund bij het ontdekken van je sterke en zwakke kanten en het zoeken naar manieren om je sterke kanten in te zetten en zwakke kanten te compenseren.

Tijdens de lessen psycho-educatie worden praktische situaties uit jouw dagelijkse leven of die van klasgenoten gebruikt om van te leren. Het uiteindelijke doel van psycho-educatie is, dat je beter instaat bent je eigen doelen in jouw leven te kunnen behalen met zo min mogelijk klachten of stress.

Hoe wil je deze vragenlijst invullen?

☐ Anoniem ☐ Met mijn naam;

Mag er contact met je worden opgenomen over deze vragenlijst?

☐ Nee ☐ Ja, ik ben bereikbaar via:

A. Beeldvorming

Zou je de onderstaande vragen willen beantwoorden zodat een beeld verkregen wordt over jouw achtergrond. Een goed beeld van jouw achtergrond is belangrijk om een juiste betekenis aan je mening te kunnen geven. Hierdoor kan tijdens het onderzoek onderscheid worden aangebracht in de verzamelde informatie zodat juiste aanbevelingen gedaan kunnen worden.

1. Wat is je geslacht?

☐ Meisje

☐ Jongen

2. Wat is je leeftijd op dit moment?

☐ 11-12

☐ 13-14

☐ 15-16

☐ 17-18

☐ >18

3. In welk leerjaar zit je op dit moment?

☐ 1

☐ 2

☐ 3

☐ 4

☐ 5

4. Vind je dat begeleiding in de vorm van psycho-educatie nuttig voor je is?

☐ Ja

☐ Nee

5. De onderstaande vragen gaan over begeleiding die je al hebt of gehad hebt?

Ja Nee ?

a. Krijg je op dit moment professionele begeleiding bij jouw autisme?
Zo ja, via welke instantie?

☐ ☐ ☐

b. Heb je in het verleden professionele begeleiding gehad bij jouw autisme?
Zo ja, via welke instantie?

☐ ☐ ☐

c. Krijg je op dit moment begeleiding in de vorm van psycho-educatie of sova training?

☐ ☐ ☐

d. Heb je in het verleden of volg je op dit moment de cursus 'Ik ben speciaal.'?

☐ ☐ ☐

e. Heb je op dit moment de beschikking over een PGB?

☐ ☐ ☐

B. Inhoud

6. Wil je van de onderstaande hoofdonderdelen de volgorde van belangrijkheid aangeven waarin de hoofdonderdelen tijdens de lessen psycho-educatie naar voren dienen te komen. (1 voor het belangrijkste.....7 voor het minst belangrijkste, ieder getal mag maar een keer gebruikt worden)

- ☐ Je vergroot jouw kennis over autisme
- ☐ Je leert kenmerken en gevolgen van autisme bij jezelf te benoemen
- ☐ Je krijgt een positiever meer reëel beeld van jezelf
- ☐ Je leert kennis en inzichten over jezelf in te zetten om jezelf te ontwikkelen.
- ☐ Praktijksituaties en voorbeelden vormen een onderdeel van de lessen psycho-educatie.
- ☐ Je nieuwe vaardigheden ontwikkeld (zelfredzaamheid, hulpvragen, sociale vaardigheden, plannen).
- ☐ Samenwerken met mensen uit jouw omgeving om de lessen psycho-educatie effectiever vorm te geven.

Wil je van de onderstaande onderwerpen aangeven hoe belangrijk je het vindt dat deze aanbod komen tijdens de lessen psycho-educatie. **Je mag steeds slechts een vakje aankruisen.** De betekenis van de symbolen is als volgt.

- = Geheel onbelangrijk
- = Onbelangrijk
- + = Geen mening
- + = Belangrijk
- ++ = Zeer belangrijk

7. Hoe belangrijk vind je het dat de onderstaande onderwerpen aanbod komen tijdens de lessen psycho-educatie?

-- - +- + ++

a. Kenmerken van autisme	☐	☐	☐	☐	☐
b. Oorzaken van autisme	☐	☐	☐	☐	☐
c. Behandeling van autisme	☐	☐	☐	☐	☐
d. Verloop van autisme	☐	☐	☐	☐	☐
e. Gevolgen van autisme voor een persoon met autisme	☐	☐	☐	☐	☐
f. Gevolgen van autisme voor de omgeving van de persoon met autisme	☐	☐	☐	☐	☐
g. Mogelijkheden om met autisme om te gaan (coping strategieën)	☐	☐	☐	☐	☐
h. Mogelijkheden voor ondersteuning bij autisme	☐	☐	☐	☐	☐
i. Mogelijkheden voor vergroting van je netwerk (mensen die je kunnen ondersteunen)	☐	☐	☐	☐	☐

8. Hoe belangrijk vind je het dat je door de lessen psycho-educatie (onderwerp invullen)?

-- - +- + ++

a. Kenmerken van autisme bij jezelf kan benoemen	☐	☐	☐	☐	☐
b. Verloop van diagnostiek bij jezelf kan benoemen	☐	☐	☐	☐	☐
c. Werking van autisme bij jezelf kan benoemen	☐	☐	☐	☐	☐
d. Het verband kunt leggen tussen de oorzaken van autisme en een eventuele schuldvraag	☐	☐	☐	☐	☐
e. Gevolgen van autisme voor jezelf kan benoemen	☐	☐	☐	☐	☐

9. Hoe belangrijk vind je het dat de onderstaande onderwerpen aanbod komen tijdens de lessen psycho-educatie, zodat je een gezond en passend zelfbeeld opbouwt?		--	-	+ -	+	++
a.	Fysiek zelfbeeld (Welk beeld heb je van je uiterlijk?)	☐	☐	☐	☐	☐
b.	Activiteiten (Welke talenten kan je bij jezelf benoemen?)	☐	☐	☐	☐	☐
c.	Psychologisch (Welke gedachten, gevoelens, emoties, opvattingen of wensen heb je?)	☐	☐	☐	☐	☐
d.	Sociaal zelfbeeld (Welk beeld heb je van jezelf in relatie tot anderen?)	☐	☐	☐	☐	☐
e.	Je kan onderscheid aanbrengen tussen wat bij je als persoon hoort en wat te maken heeft met jouw autisme.	☐	☐	☐	☐	☐
10. Hoe belangrijk vind je het voor je dat door de lessen psycho-educatie (onderwerp invullen)?		--	-	+ -	+	++
a.	Je nieuwe kennis leert te gebruiken om je zelfinzicht te vergroten.	☐	☐	☐	☐	☐
b.	Je sterke en zwakke kanten bij jezelf leert te benoemen.	☐	☐	☐	☐	☐
c.	Je groeimogelijkheden voor jezelf leert te benoemen.	☐	☐	☐	☐	☐
d.	Je jouw doelen kunt benoemen voor de toekomst.	☐	☐	☐	☐	☐
e.	meer gemotiveerd raakt om jezelf te ontwikkelen.	☐	☐	☐	☐	☐
11. Hoe belangrijk vind je het voor je dat tijdens de lessen psycho-educatie.....(onderwerp invullen)?		--	-	+ -	+	++
a.	Kennis en zelfinzicht wordt besproken met praktijkvoorbeelden	☐	☐	☐	☐	☐
b.	Strategieën om de kennis in praktijksituaties in te zetten worden aangeleerd.	☐	☐	☐	☐	☐
c.	Een deel van de lessen psycho-educatie plaats vindt in praktijksituaties waar je in werkelijkheid mee te maken krijgt.	☐	☐	☐	☐	☐
12. Hoe belangrijk vind je het dat de onderstaande vaardigheden tijdens de lessen psycho-educatie bij je verder ontwikkeld worden?		--	-	+ -	+	++
a.	Vaardigheden om kennis over jezelf om te zetten naar handelen.	☐	☐	☐	☐	☐
b.	Communicatieve vaardigheden.	☐	☐	☐	☐	☐
c.	Sociale vaardigheden.	☐	☐	☐	☐	☐
d.	Zelfstandig plannen.	☐	☐	☐	☐	☐
e.	Algemene dagelijkse leefvaardigheden.	☐	☐	☐	☐	☐
f.	Vaardigheden om je persoonlijk netwerk te vergroten.	☐	☐	☐	☐	☐
g.	Vaardigheden om je eigen emoties en gevoelens te herkennen en te reguleren.	☐	☐	☐	☐	☐
h.	Vaardigheden om hulp en ondersteuning te organiseren in je eigen omgeving (school en thuis).	☐	☐	☐	☐	☐
i.	Vaardigheden om je omgeving te informeren over de gevolgen van jouw persoonlijke autisme.	☐	☐	☐	☐	☐
j.	Vaardigheden om sterke kanten van jouw persoonlijke autisme in te zetten.	☐	☐	☐	☐	☐
k.	Vaardigheden om jouw behoeften aan anderen kenbaar te maken.	☐	☐	☐	☐	☐
l.	Vaardigheden om je vrije tijd kwalitatief betere invulling te geven.	☐	☐	☐	☐	☐
m.	Vaardigheden om beter met 'lege tijd' om te gaan (bijvoorbeeld; een uitvaluur op school).	☐	☐	☐	☐	☐
n.	Vaardigheden om bij dagelijkse gebeurtenissen meer in samenhang te denken.	☐	☐	☐	☐	☐

- ken.
- o. Vaardigheden om informatie beter als onderdeel van een context op te nemen. ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

De onderstaande categorie is van toepassing op de samenwerking met mensen uit jouw omgeving. Dit in het kader van de lessen psycho-educatie die je aangeboden krijgt. Deze onderdelen richten zich op het ondersteunen van jouw ontwikkelproces.

13. Hoe belangrijk vind je het dat naast de lessen psycho-educatie samengewerkt wordt met personen uit jouw omgeving door het(onderwerp invullen)?	--	-	+ -	+	++
a. Informeren van je ouders	☐	☐	☐	☐	☐
b. Informeren van personen uit jouw omgeving over de persoonlijke betekenis van autisme voor jou (familie, sportvereniging enz.)	☐	☐	☐	☐	☐
c. Informeren van personen uit jouw omgeving over de inhoud van de lessen psycho-educatie waar je op dat moment mee bezig bent.	☐	☐	☐	☐	☐
d. Informeren van personen uit jouw omgeving over je persoonlijke leeractiviteiten zodat oefensituaties zich voordoen.	☐	☐	☐	☐	☐
e. deel laten nemen van personen uit jouw omgeving aan de lessen psycho-educatie zodat uitwisseling van ervaringen plaats kan vinden.	☐	☐	☐	☐	☐
f. gebruiken van personen uit jouw omgeving als informatiebron voor de lessen psycho-educatie.	☐	☐	☐	☐	☐

C. Organisatie

Geef van de onderstaande keuzes steeds aan welke jouw voorkeur heeft. **Je mag steeds slechts één antwoord aankruisen** tenzij dit anders vermeld wordt. Bij iedere keuze wordt ook steeds gevraagd hoe belangrijk je dit vindt voor de lessen psycho-educatie. Jouw mening hierover wordt gebruikt bij het formuleren van de conclusies en aanbevelingen.

14. Hoeveel uur per week vindt je dat je psycho-educatie moet krijgen?

- ☐ 1 uur
☐ 2 uur
☐ 3 uur
☐ Meer dan 3 uur

Hoe belangrijk vind je dit voor de vormgeving van psycho-educatie?	--	-	+ -	+	++
	☐	☐	☐	☐	☐

15. Het aantal uren psycho-educatie dient.....?

- ☐ Aangepast te worden aan mijn individuele behoefte. ☐ Voor iedere leerling gelijk te zijn.

Hoe belangrijk vind je dit voor de vormgeving van psycho-educatie?	--	-	+ -	+	++
	☐	☐	☐	☐	☐

16. In welke leerjaren moet psycho-educatie gegeven worden? Meerdere antwoorden zijn toegestaan!

☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5

Hoe belangrijk vind je dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

17. Op welk moment moet psycho-educatie plaatsvinden?

☐ Binnen de reguliere lestijden van de school ☐ Buiten de reguliere lestijden van de school

Hoe belangrijk vind je dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

18. Psycho-educatie moet als apart vak aangemerkt worden?

☐ Ja ☐ Nee

Hoe belangrijk vind je dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

19. Waar dienen de lessen psycho-educatie bij voorkeur aangeboden te worden?

- ☐ In school
☐ Locatie buiten school
☐ In het gebouw van een specialistische organisatie (bijvoorbeeld GGZ of dr. Leo Kannerhuis)
☐ Thuis
☐ Anders, namelijk

.....

Hoe belangrijk vind je dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

20. Welke begeleider (s) heeft jouw voorkeur?

- ☐ Mentor
☐ Interne deskundige
☐ Externe deskundige
☐ Combinatie van de mentor/ interne deskundige
☐ Combinatie van mentor/ externe deskundige
☐ Combinatie van interne deskundige/ externe deskundige

Hoe belangrijk vind je dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

21. Welke groepsgrootte heeft jouw voorkeur?

- ☐ 6-10 leerlingen
- ☐ 5-4 leerlingen
- ☐ 3 leerlingen
- ☐ 2 leerlingen
- ☐ individueel

Hoe belangrijk vind je dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

-- - +- + ++
☐ ☐ ☐ ☐ ☐

22. Welke groepssamenstelling heeft jouw voorkeur?

- ☐ Alleen leerlingen uit mijn eigen mentorgroep
- ☐ Gemengde samenstelling met leerlingen uit hetzelfde leerjaar als waar ik in zit.
- ☐ Coachingsgroep (leerlingen uit meerdere leerjaren)
- ☐ Tweetallen, samen met iemand die ik zelf mag kiezen.
- ☐ Individueel

Hoe belangrijk vind je dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

-- - +- + ++
☐ ☐ ☐ ☐ ☐

23. Waar ligt het initiatief voor deelname aan psycho-educatie?

- ☐ Bij jou als leerling, door jezelf in te schrijven
- ☐ Bij je ouders, door jou in te schrijven.
- ☐ Bij de mentor door dit in het handelingsplan van de leerling op te nemen.
- ☐ Bij het zorg advies team van de school wanneer zij hiervoor een indicatie aangeven.
- ☐ Het dient verplicht te zijn voor iedere leerling met autisme binnen de school.
- ☐ Anders, namelijk

.....
.

Hoe belangrijk vind je dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

-- - +- + ++
☐ ☐ ☐ ☐ ☐

24. Aan welke van de onderstaande bijeenkomsten vind jij dat je ouders moeten kunnen deelnemen?

Meerdere antwoorden zijn toegestaan!

- ☐ Bijeenkomsten voor ouder(s) en kind.
- ☐ Algemeen informerende bijeenkomsten voor ouder(s).
- ☐ Bijeenkomsten waar ouders onderling ervaringen kunnen uitwisselen.
- ☐ Bijeenkomsten waar ervaringen voor gelegd en besproken kunnen worden met deskundigen
- ☐ Bijeenkomsten waaraan andere gezinsleden deelnemen.
- ☐ Anders, namelijk

.....

D. Opmerkingen & Vragen

Heb je naar aanleiding van deze vragenlijst opmerkingen die je graag wil vernoemen?

Heb je naar aanleiding van deze vragenlijst zelf vragen waarop je antwoord wil krijgen?

25. Wilt je dat er contact met je wordt opgenomen naar aanleiding van deze vragenlijst?

☐ Nee ☐ Ja, ik ben bereikbaar via:

Hartelijk dank voor je medewerking bij het invullen van deze vragenlijst!

Met vriendelijke groeten,

Harold van Loon

BIJLAGE 4

Begeleidend schrijven bij vragenlijst voor ouders

Tilburg, 28 mei 2010

Geachte ouders/verzorgers,

Graag vraag ik uw medewerking bij het invullen van een vragenlijst. Uw kind heeft inmiddels een vergelijkbare vragenlijst ingevuld. Uw kind kan u dus helpen bij het invullen. In deze vragenlijst wordt uw mening gevraagd over de vormgeving van lessen psycho-educatie op de Frater van Gemert school. Wat de lessen psycho-educatie zijn staat uitgelegd op de voorkant van de vragenlijst. Het invullen van de vragenlijst vraagt ongeveer 25 minuten van uw tijd.

De vragenlijst is een onderdeel van mijn master-onderzoek. Het master-onderzoek dat ik op de Frater van Gemert school uitvoer maakt deel uit van mijn opleiding 'Master SEN Autismespecialist' van Fontys OSO. Uw mening wordt binnen het onderzoek gebruikt om inzicht te krijgen in de behoefte aan lessen psycho-educatie bij jongeren met autisme binnen de Frater van Gemert school. De conclusies en aanbevelingen uit het onderzoek worden gebruikt om de lessen psycho-educatie voor uw kind en andere kinderen op school op een betere manier vorm te geven. Uw mening hierover is dus belangrijk!

U kunt de vragenlijst geheel anoniem invullen, kruist u dan het hokje 'anoniem' aan op de voorkant van de vragenlijst. Uiteraard mag u ook uw naam invullen, met uw contactgegevens. In de vragenlijst krijgt u vragen over; de achtergrond van uw kind, de inhoud van de lessen psycho-educatie en over de manier waarop de lessen psycho-educatie volgens u het best georganiseerd kunnen worden. Op de laatste pagina heeft u ruimte om opmerkingen en eventuele vragen op te schrijven.

Graag ontvang ik de ingevulde vragenlijst zo spoedig mogelijk retour. U kunt de ingevulde vragenlijst terugsturen met de bijgevoegde antwoordenvolp. U hoeft geen postzegel te plakken op de enveloppe, dit heb ik al voor u gedaan. Uiteraard kunt u de vragenlijst en antwoordenvolp ook meegeven aan uw kind.

Wanneer u vragen heeft over het onderzoek of u wilt ondersteuning bij het invullen van de vragenlijst dat kunt u uiteraard contact opnemen met mij. U kunt dit doen via e-mail: Hvloon01@mbctilburg.nl of via telefoonnummer 013-5397030. Ik ben bereikbaar op

Donderdag 27 mei van 11:15 tot 12:30 uur

Maandag 31 mei van 8:45 tot 11:00 uur

Dinsdag 1 juni van 9:30 tot 10:30 uur en van 12:00 tot 12:30 uur.

Ik wil u bij voorbaat hartelijk danken voor uw medewerking en voor uw tijd. Ik stel de door u gegeven mening bijzonder op prijs en hoop dat ik hierdoor een zinvolle bijdrage kan leveren aan ontwikkelingen van de lessen psycho-educatie op de Frater van Gemert school.

Vriendelijke groeten,

Harold van Loon

BIJLAGE 5

Vragenlijst voor ouders

Vragenlijst

Welke behoeften aan psycho-educatie hebben jongeren tussen 12 en 18 jaar met autisme binnen het ASS-VO onderwijs op de Frater van Gemert school in Tilburg?

Lessen psycho-educatie wat verstaan we hieronder?

Onder psycho-educatie wordt een werkwijze verstaan waarbij uw kind op een schoolse manier kennis en begeleiding aangereikt krijgt. Met deze kennis en begeleiding kan uw kind zelf vaardigheden leren en ontwikkelen. Daarnaast wordt gewerkt aan het verbeteren van het zelfbeeld van uw kind. Uw kind wordt ondersteund bij het ontdekken van zijn of haar sterke en zwakke kanten en het zoeken naar strategieën om sterke kanten in te zetten en zwakke kanten te compenseren.

Psycho-educatie is erop gericht dat uw kind de ontwikkelde vaardigheden, door meer zelfvertrouwen en beter inzicht toe leert passen in zijn of haar dagelijkse leven.

Tijdens de lessen psycho-educatie worden praktische situaties uit het dagelijkse leven van uw kind gebruikt om van te leren.

Het uiteindelijke doel van psycho-educatie is dat uw kind beter in staat is zijn eigen doelen in zijn of haar leven te kunnen behalen met zo min mogelijk klachten of stress.

Hoe wilt u deze vragenlijst invullen?

- ☐ Anoniem ☐ Naam van uw kind;

Mag er contact met u worden opgenomen naar aanleiding van deze vragenlijst?

- ☐ Nee ☐ Ja, ik ben bereikbaar via:

A. Beeldvorming

Zou u de onderstaande vragen willen beantwoorden zodat een beeld verkregen wordt over de achtergrond van uw kind. Een goed beeld van de achtergrond van uw kind is belangrijk om een juiste betekenis aan uw mening te kunnen geven. Hierdoor kan tijdens het onderzoek onderscheid worden aangebracht in de verzamelde informatie zodat juiste aanbevelingen gedaan kunnen worden.

1. Wat is het geslacht van uw kind?

☐ Meisje

☐ Jongen

2. Wat is de leeftijd van uw kind op dit moment?

☐ 11-12

☐ 13-14

☐ 15-16

☐ 17-18

☐ >18

3. In welk leerjaar zit uw kind op dit moment?

☐ 1

☐ 2

☐ 3

☐ 4

☐ 5

4. Bent u van mening dat u kind gebaat is bij begeleiding in de vorm van psycho-educatie?

☐ Ja

☐ Nee

5. De onderstaande vragen gaan over de begeleiding van uw kind

Ja Nee ?

a. Krijgt uw kind op dit moment professionele begeleiding bij zijn of haar autisme?
Zo ja, via welke instantie?

☐ ☐ ☐

b. Heeft uw kind in het verleden professionele begeleiding gehad bij zijn autisme?
Zo ja, via welke instantie?

☐ ☐ ☐

c. Krijgt uw kind op dit moment begeleiding in de vorm van psycho-educatie of SO-VA-training?

☐ ☐ ☐

d. Heeft uw kind in het verleden of volgt uw kind op dit moment de cursus 'Ik ben speciaal.'?

☐ ☐ ☐

e. Heeft uw kind op dit moment de beschikking over een PGB?

☐ ☐ ☐

B. Inhoud

6. Wilt u van de onderstaande hoofdonderdelen de volgorde van belangrijkheid aangeven. (1 is belangrijk.....7 is minst belangrijk)

- ☐ Uw kind vergroot zijn of haar kennis over autisme
- ☐ Uw kind leert kenmerken en gevolgen van autisme bij zichzelf te benoemen
- ☐ Uw kind krijgt een positiever en meer reëel beeld van zichzelf
- ☐ Uw kind leert kennis en inzichten over zichzelf in te zetten om zichzelf te ontwikkelen.
- ☐ Praktijksituaties en voorbeelden vormen een onderdeel van de lessen psycho-educatie.
- ☐ Uw kind nieuwe vaardigheden ontwikkelt (zelfredzaamheid, , sociale vaardigheden, plannen).
- ☐ Samenwerken met mensen uit de omgeving van uw kind om de lessen psycho-educatie effectiever vorm te geven.

Wilt u van de onderstaande onderwerpen aangeven hoe belangrijk u het vindt dat deze aan bod komen tijdens de lessen psycho-educatie. **U mag steeds slechts één vakje aankruisen.** De betekenis van de symbolen is als volgt.

- = Geheel onbelangrijk
- = Onbelangrijk
- + - = Geen mening
- + = Belangrijk
- ++ = Zeer belangrijk

7. Hoe belangrijk vindt u het voor uw kind dat de onderstaande onderwerpen aanbod komen tijdens de lessen psycho-educatie?

	--	-	+ -	+	++
a. Kenmerken van autisme	☐	☐	☐	☐	☐
b. Oorzaken van autisme	☐	☐	☐	☐	☐
c. Behandeling van autisme	☐	☐	☐	☐	☐
d. Verloop van autisme	☐	☐	☐	☐	☐
e. Gevolgen van autisme voor een persoon met autisme	☐	☐	☐	☐	☐
f. Gevolgen van autisme voor de omgeving van de persoon met autisme	☐	☐	☐	☐	☐
g. Mogelijkheden om met autisme om te gaan (coping strategieën)	☐	☐	☐	☐	☐
h. Mogelijkheden voor ondersteuning bij autisme	☐	☐	☐	☐	☐
i. Mogelijkheden voor het vergroten van het netwerk van uw kind (mensen die uw kind kunnen ondersteunen)	☐	☐	☐	☐	☐

8. Hoe belangrijk vindt u dat uw kind door de lessen psycho-educatie (onderwerp invullen)?

	--	-	+ -	+	++
a. Kenmerken van autisme bij zichzelf kan benoemen	☐	☐	☐	☐	☐
b. Verloop van diagnostiek bij zichzelf kan benoemen	☐	☐	☐	☐	☐
c. Werking van autisme bij zichzelf kan benoemen	☐	☐	☐	☐	☐
d. Verbanden kan leggen tussen oorzaken van autisme en een eventuele schuld-vraag	☐	☐	☐	☐	☐
e. Gevolgen van autisme voor zichzelf kan benoemen	☐	☐	☐	☐	☐

9. Hoe belangrijk vind u het dat de onderstaande onderwerpen aanbod komen tijdens de lessen psycho-educatie, zodat uw kind een gezond en passend zelf-beeld opbouwd?		--	-	+ -	+	++
a.	Fysiek zelfbeeld (Welk beeld heeft uw kind van zijn of haar uiterlijk?)	☐	☐	☐	☐	☐
b.	Activiteiten (Welke talenten kan uw kind van zichzelf benoemen?)	☐	☐	☐	☐	☐
c.	Psychologisch (Welke gedachten, gevoelens, emoties, opvattingen of wensen heeft uw kind?)	☐	☐	☐	☐	☐
d.	Sociaal zelfbeeld (Welk beeld heeft uw kind van zichzelf in relatie tot anderen?)	☐	☐	☐	☐	☐
e.	Uw kind kan onderscheid aan brengen tussen wat bij uw kind als persoon hoort en wat te maken heeft met zijn of haar autisme.	☐	☐	☐	☐	☐
10. Hoe belangrijk vindt u kind dat door de lessen psycho-educatie (onderwerp invullen)?		--	-	+ -	+	++
a.	Uw kind nieuwe kennis leert te gebruiken om zijn zelfinzicht te vergroten.	☐	☐	☐	☐	☐
f.	Uw kind sterke en zwakke kanten bij zichzelf leert te benoemen.	☐	☐	☐	☐	☐
g.	Uw kind groeimogelijkheden voor zichzelf leert te benoemen.	☐	☐	☐	☐	☐
h.	Uw kind doelen kan benoemen voor de toekomst.	☐	☐	☐	☐	☐
i.	Uw kind meer gemotiveerd raakt om zichzelf te ontwikkelen.	☐	☐	☐	☐	☐
11. Hoe belangrijk vindt u het voor uw kind dat tijdens de lessen psycho-educatie.....(onderwerp invullen)?		--	-	+ -	+	++
a.	Kennis en zelfinzicht wordt besproken met praktijkvoorbeelden	☐	☐	☐	☐	☐
b.	Strategieën om de kennis in praktijksituaties in te zetten worden aangeleerd.	☐	☐	☐	☐	☐
c.	Een deel van de lessen psycho-educatie plaats vindt in praktijksituaties waar uw kind in werkelijkheid mee te maken krijgt.	☐	☐	☐	☐	☐
12. Hoe belangrijk vindt u het dat de onderstaande vaardigheden tijdens de lessen psycho-educatie bij uw kind verder ontwikkeld worden?		--	-	+ -	+	++
a.	Vaardigheden om de kennis in te zetten bij het handelen.	☐	☐	☐	☐	☐
b.	Communicatieve vaardigheden.	☐	☐	☐	☐	☐
c.	Sociale vaardigheden.	☐	☐	☐	☐	☐
d.	Zelfstandig plannen.	☐	☐	☐	☐	☐
e.	Algemene dagelijkse leefvaardigheden.	☐	☐	☐	☐	☐
f.	Vaardigheden om het persoonlijk netwerk (mensen in de persoonlijke omgeving van uw kind) te vergroten	☐	☐	☐	☐	☐
g.	Vaardigheden om eigen emoties en gevoelens te herkennen en te reguleren.	☐	☐	☐	☐	☐
h.	Vaardigheden om hulp en ondersteuning te organiseren in de eigen omgeving (school en thuis).	☐	☐	☐	☐	☐
i.	Vaardigheden om de omgeving te informeren over de persoonlijke gevolgen van autisme.	☐	☐	☐	☐	☐
j.	Vaardigheden om sterke kanten van het persoonlijke autisme in te zetten.	☐	☐	☐	☐	☐
k.	Vaardigheden om behoeften aan anderen kenbaar te maken.	☐	☐	☐	☐	☐
l.	Vaardigheden om vrije tijd kwalitatief betere invulling te geven.	☐	☐	☐	☐	☐
m.	Uw kind ontwikkelt vaardigheden om met 'lege tijd' om te gaan (bijvoorbeeld; een uitvaluur op school).	☐	☐	☐	☐	☐

n.	Vaardigheden om bij dagelijkse gebeurtenissen meer in samenhang te denken.	☐	☐	☐	☐	☐
o.	Vaardigheden om informatie beter als onderdeel van een context op te nemen.	☐	☐	☐	☐	☐

De onderstaande categorie is van toepassing op de samenwerking met mensen in de omgeving van uw kind. Dit in het kader van de lessen psycho-educatie die uw kind aangeboden krijgt. Deze onderdelen richten zich op het ondersteunen van het ontwikkelproces van uw kind.

13. Hoe belangrijk vindt u het dat naast de lessen psycho-educatie aan uw kind samengewerkt wordt met personen uit de omgeving (netwerk) van uw kind door het(onderwerp invullen)?

		--	-	+-	+	++
a.	Informeren van ouders.	☐	☐	☐	☐	☐
b.	Informeren van personen in de omgeving over de persoonlijke betekenis van autisme voor uw kind (familie, sportvereniging enz.)	☐	☐	☐	☐	☐
c.	Informeren van personen in de omgeving over de inhoud van de lessen psycho-educatie waar uw kind op dat moment mee bezig is.	☐	☐	☐	☐	☐
d.	Informeren van personen in de omgeving over de persoonlijke leeractiviteiten zodat oefensituaties zich voordoen.	☐	☐	☐	☐	☐
e.	Deel laten nemen van personen uit de omgeving van uw kind aan lessen psycho-educatie zodat uitwisseling van ervaringen plaats kan vinden.	☐	☐	☐	☐	☐
f.	Gebruiken van mensen uit de omgeving als informatiebron voor de lessen psycho-educatie.	☐	☐	☐	☐	☐

C. Organisatie

Geef van de onderstaande keuzes steeds aan welke uw voorkeur heeft. **U mag steeds slechts één antwoord aankruisen** tenzij dit anders vermeld wordt. Bij iedere keuze wordt ook steeds gevraagd hoe belangrijk u dit vindt voor de lessen psycho-educatie. Uw mening hierover wordt gebruikt bij het formuleren van de conclusies en aanbevelingen.

14. Hoeveel uur per week dient uw kind psycho-educatie te krijgen?

- ☐ 1 uur
☐ 2 uur
☐ 3 uur
☐ Meer dan 3 uur

Hoe belangrijk vindt u dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

15. Het aantal uren psycho-educatie dient.....?

☐ Aangepast te worden aan de behoefte van de individuele leerling	☐ Voor iedere leerling gelijk te zijn.

Hoe belangrijk vindt u dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

Leer mij varen, zodat ik kapitein van mijn eigen schip kan worden.

16. In welke leerjaren moet psycho-educatie plaatsvinden? Meerdere antwoorden zijn toegestaan!

☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5

Hoe belangrijk vindt u dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

17. Op welk moment moet psycho-educatie plaatsvinden?

☐ Binnen de reguliere lestijden van de school ☐ Buiten de reguliere lestijden van de school

Hoe belangrijk vindt u dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

18. Psycho-educatie moet als apart vak aangemerkt worden?

☐ Ja ☐ Nee

Hoe belangrijk vindt u dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

19. Waar dienen de lessen psycho-educatie bij voorkeur aangeboden te worden?

- ☐ In school
☐ Locatie buiten school
☐ In het gebouw van een specialistische organisatie (bijvoorbeeld GGZ of dr. Leo Kannerhuis)
☐ Thuis
☐ Anders, namelijk

.....

Hoe belangrijk vindt u dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

20. Welke begeleider (s) heeft of hebben uw voorkeur?

- ☐ Mentor
☐ Interne deskundige
☐ Externe deskundige
☐ Combinatie van de mentor/ interne deskundige
☐ Combinatie van mentor/ externe deskundige
☐ Combinatie van interne deskundige/ externe deskundige

Hoe belangrijk vindt u dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

--	-	+-	+	++
☐	☐	☐	☐	☐

21. Welke groepsgrootte heeft uw voorkeur?

- ☐ 6-10 leerlingen
- ☐ 5-4 leerlingen
- ☐ 3 leerlingen
- ☐ 2 leerlingen
- ☐ individueel

Hoe belangrijk vindt u dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

-- - +- + ++
☐ ☐ ☐ ☐ ☐

22. Welke groepssamenstelling heeft uw voorkeur?

- ☐ Alleen leerlingen uit de eigen mentorgroep
- ☐ Gemengde samenstelling met leerlingen uit hetzelfde leerjaar
- ☐ Coachingsgroep (leerlingen uit meerdere leerjaren)
- ☐ Tweetallen (uw kind mag zelf kiezen)
- ☐ Individueel

Hoe belangrijk vindt u dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

-- - +- + ++
☐ ☐ ☐ ☐ ☐

23. Bij wie ligt het initiatief voor deelname aan psycho-educatie?

- ☐ Bij uw kind, door zichzelf in te schrijven.
- ☐ Bij u als ouders, door uw kind in te schrijven.
- ☐ Bij de mentor, door dit op te nemen in het handelingsplan van uw kind.
- ☐ Bij het zorg advies team van de school wanneer zij hiervoor een indicatie afgeven.
- ☐ Het dient verplicht te zijn voor iedere leerling met autisme binnen de school.
- ☐ Anders, namelijk

.....

Hoe belangrijk vindt u dit voor de vormgeving van psycho-educatie?

-- - +- + ++
☐ ☐ ☐ ☐ ☐

24. Zou u zelf deelnemen aan een of meerdere van de onderstaande bijeenkomsten? Meerdere antwoorden zijn toegestaan!

- ☐ Bijeenkomsten voor ouder(s) en kind.
- ☐ Algemeen informerende bijeenkomsten voor ouder(s).
- ☐ Bijeenkomsten waar ouders onderling ervaringen kunnen uitwisselen.
- ☐ Bijeenkomsten waar ervaringen voorgelegd en besproken kunnen worden met deskundigen
- ☐ Bijeenkomsten waaraan andere gezinsleden deelnemen.
- ☐ Anders, namelijk

.....

D. Opmerkingen & Vragen

Heeft u naar aanleiding van deze vragenlijst opmerkingen die u graag wil vernoemen?

Heeft u naar aanleiding van deze vragenlijst zelf vragen waarop u antwoord wil krijgen?

25. Wilt u dat er contact met u wordt opgenomen naar aanleiding van deze vragenlijst?

☐ Nee ☐ Ja, ik ben bereikbaar via:

Hartelijk dank voor uw medewerking bij het invullen van deze vragenlijst!

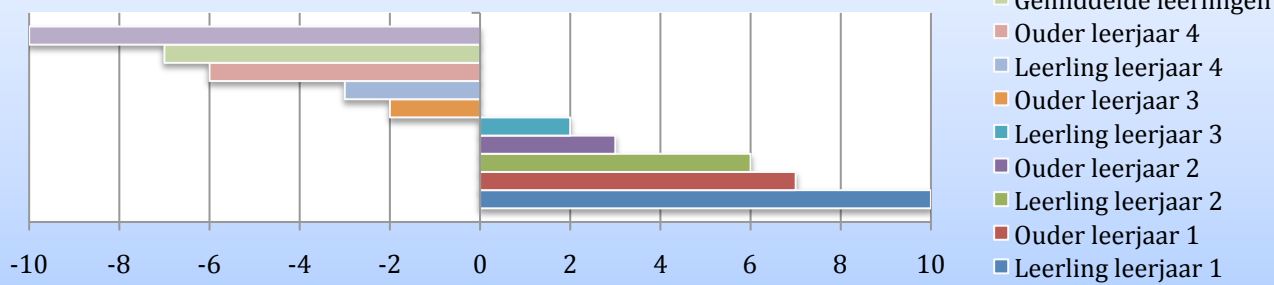
Met vriendelijke groeten,

Harold van Loon

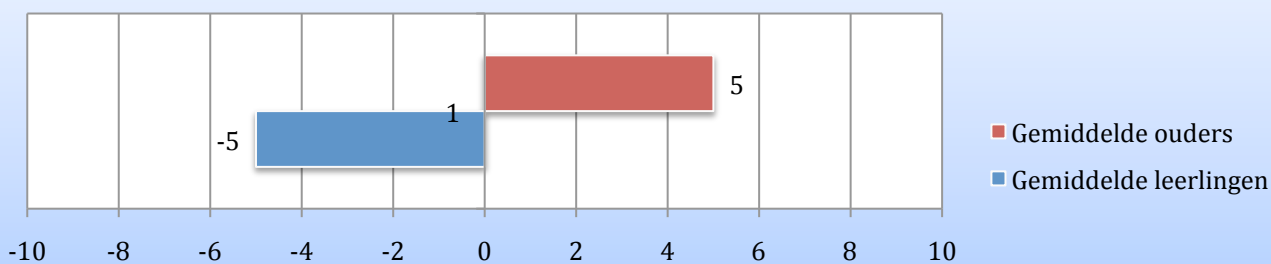
BIJLAGE 6

Legenda's

Legenda bij bijlage 7, 8 & 9

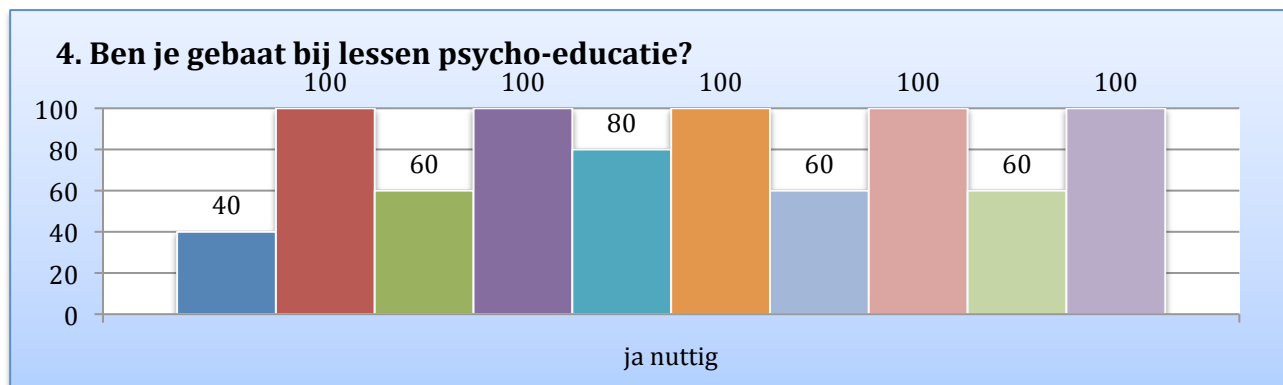

Legenda bij bijlage 10

BIJLAGE 7

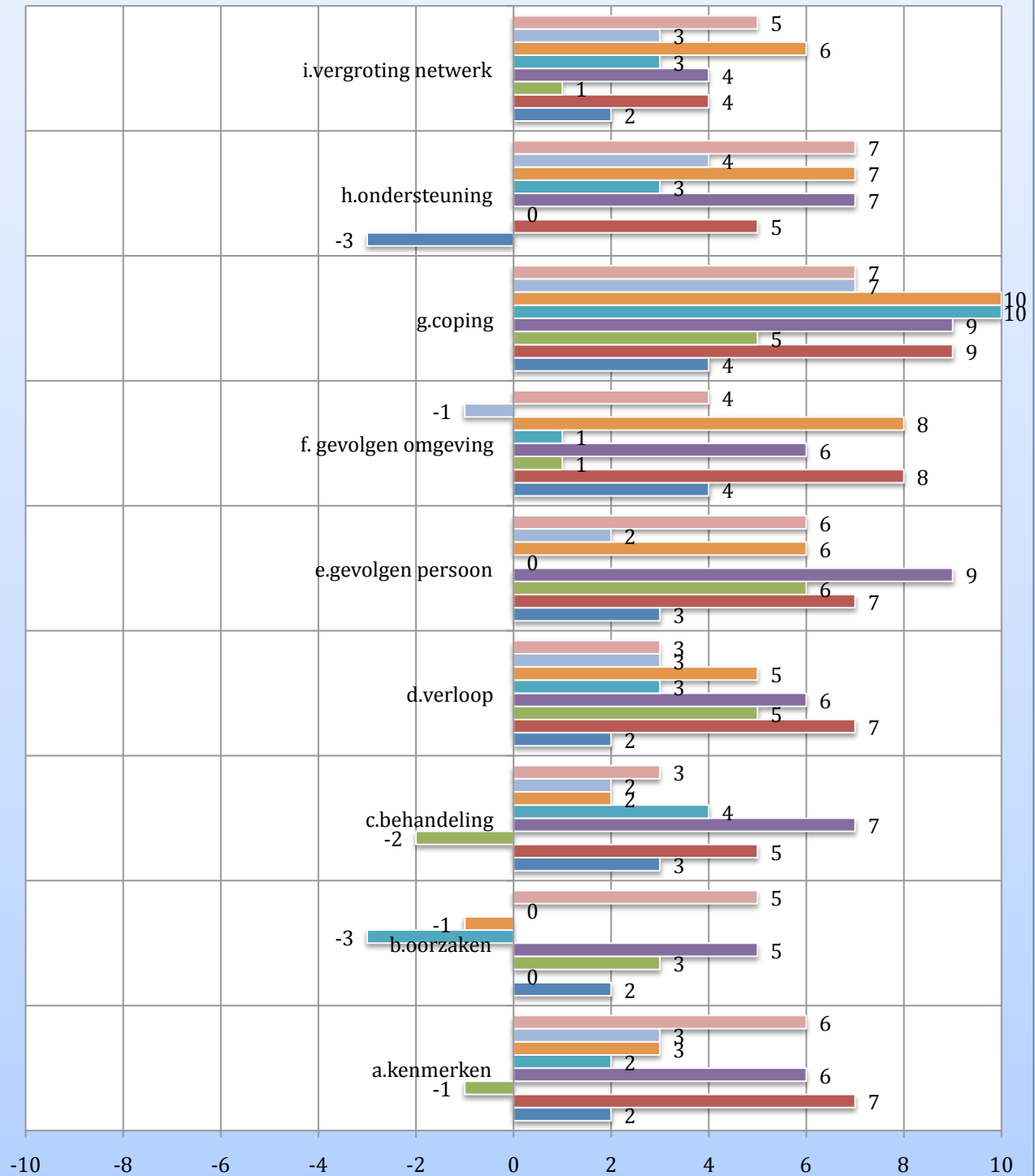
Overzicht resultaten onderdeel A Beeldvorming

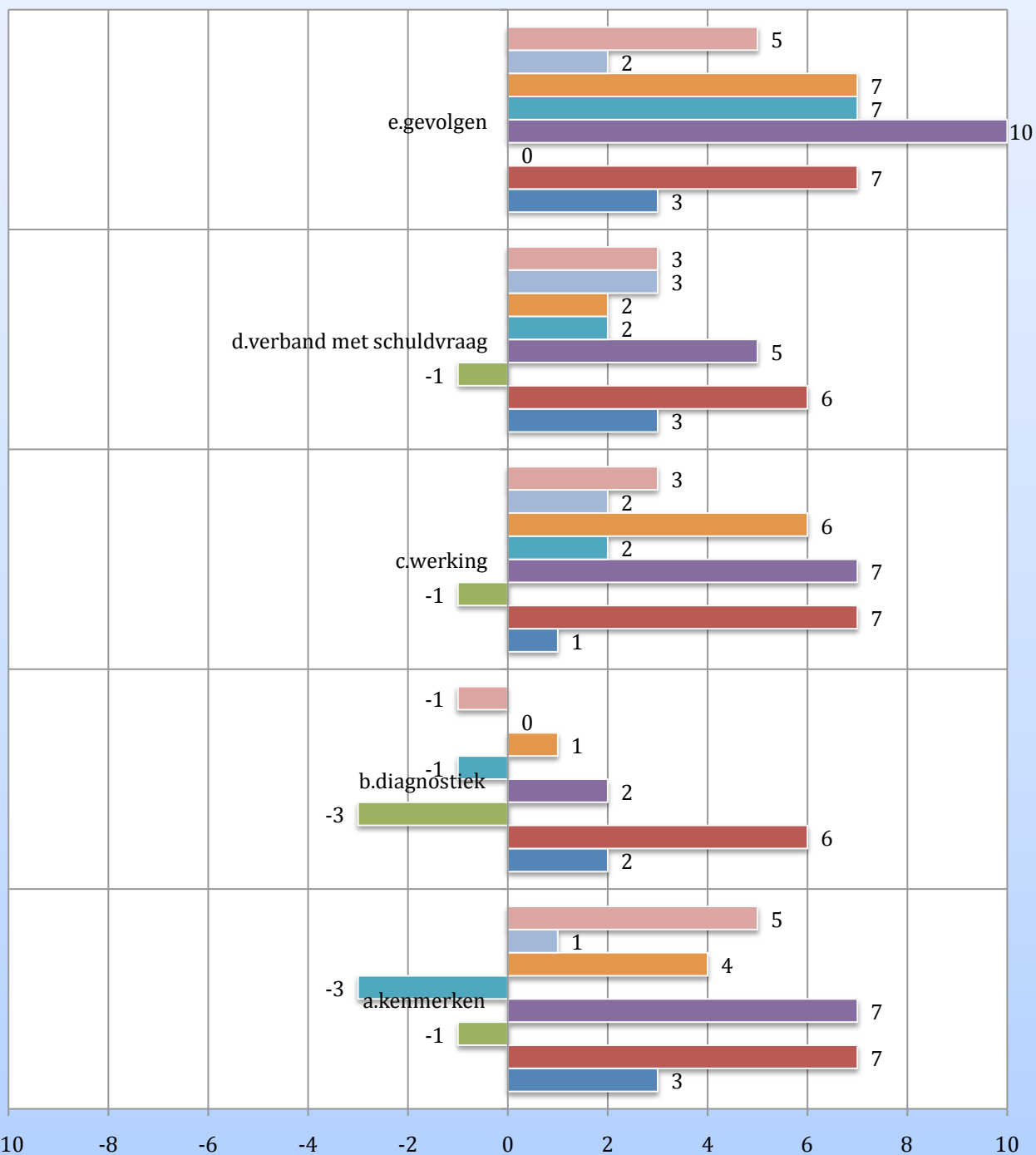
BIJLAGE 8

Totaal overzicht resultaten onderdeel B Inhoud

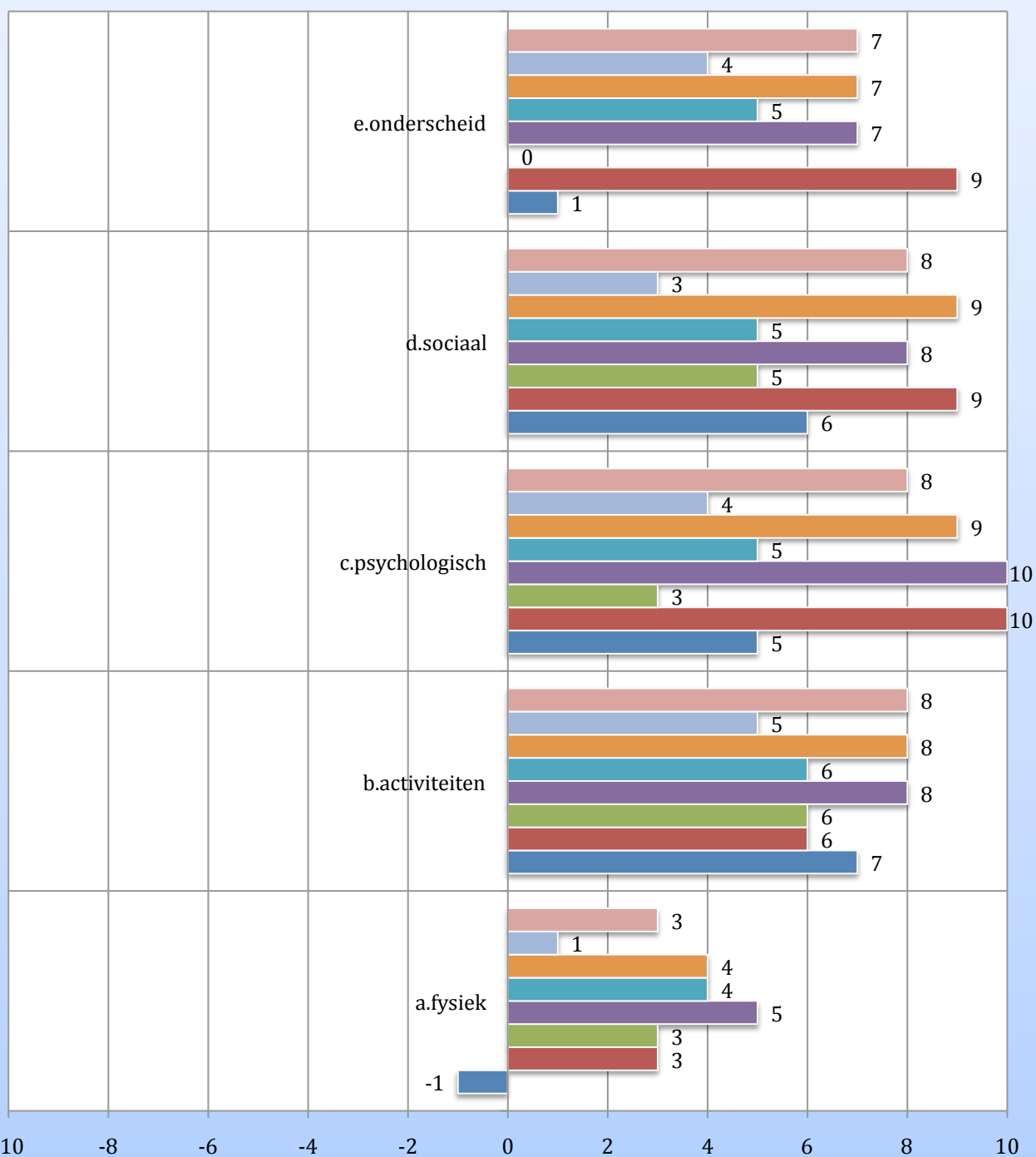
7. Kennis over autisme

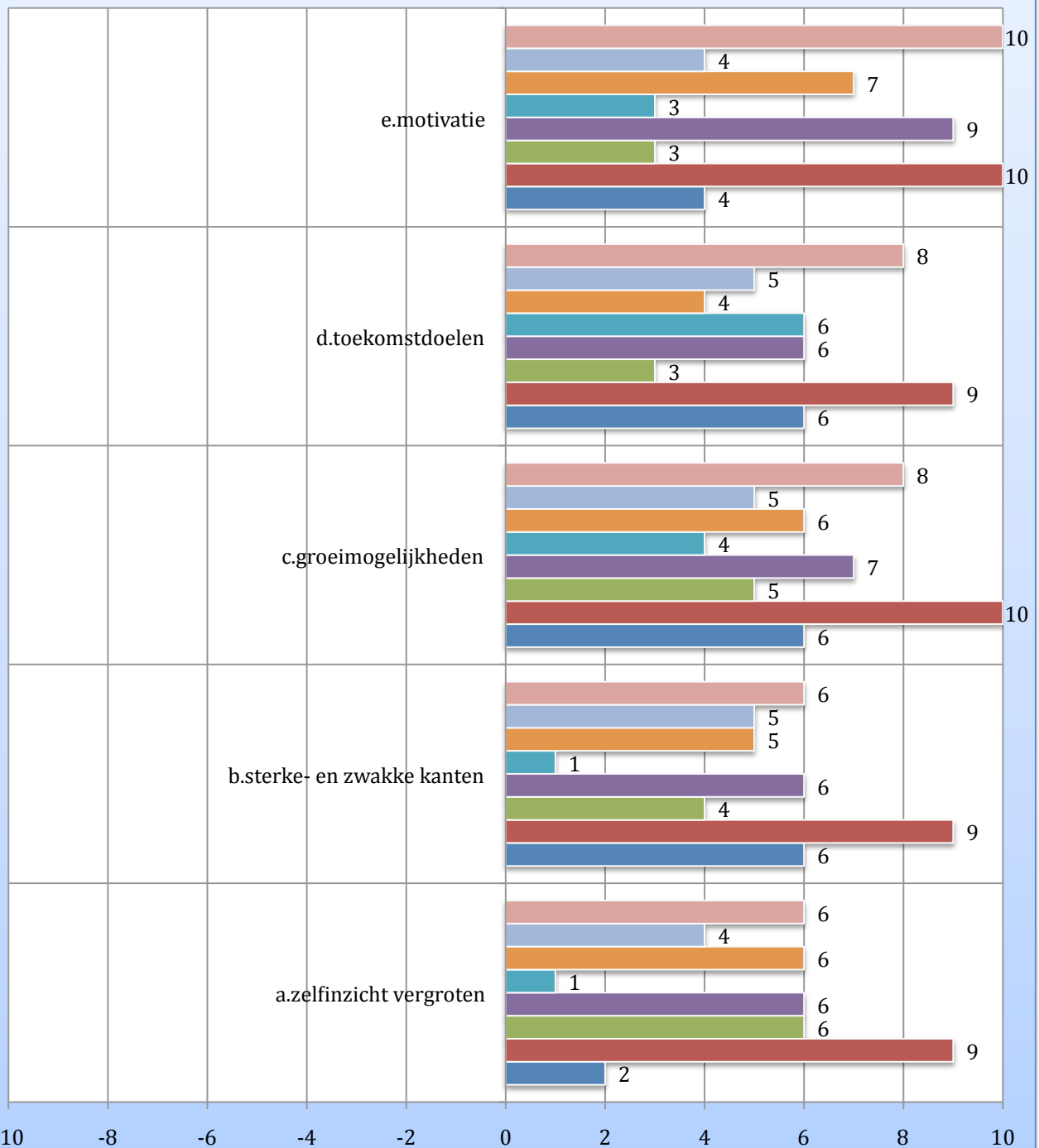
8. Kenmerken en gevolgen van autisme kunnen benoemen

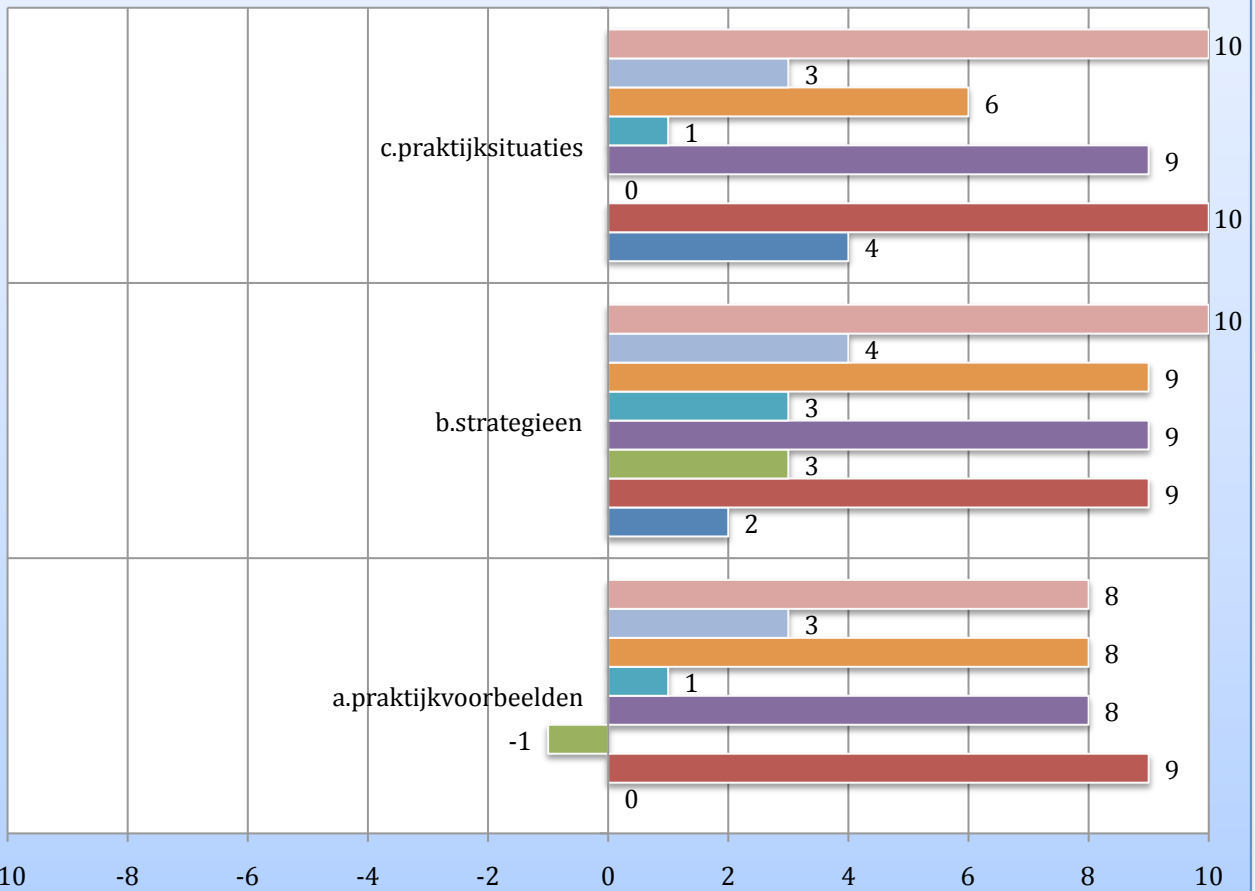
9. Opbouwen positiever en meer reeel zelfbeeld.

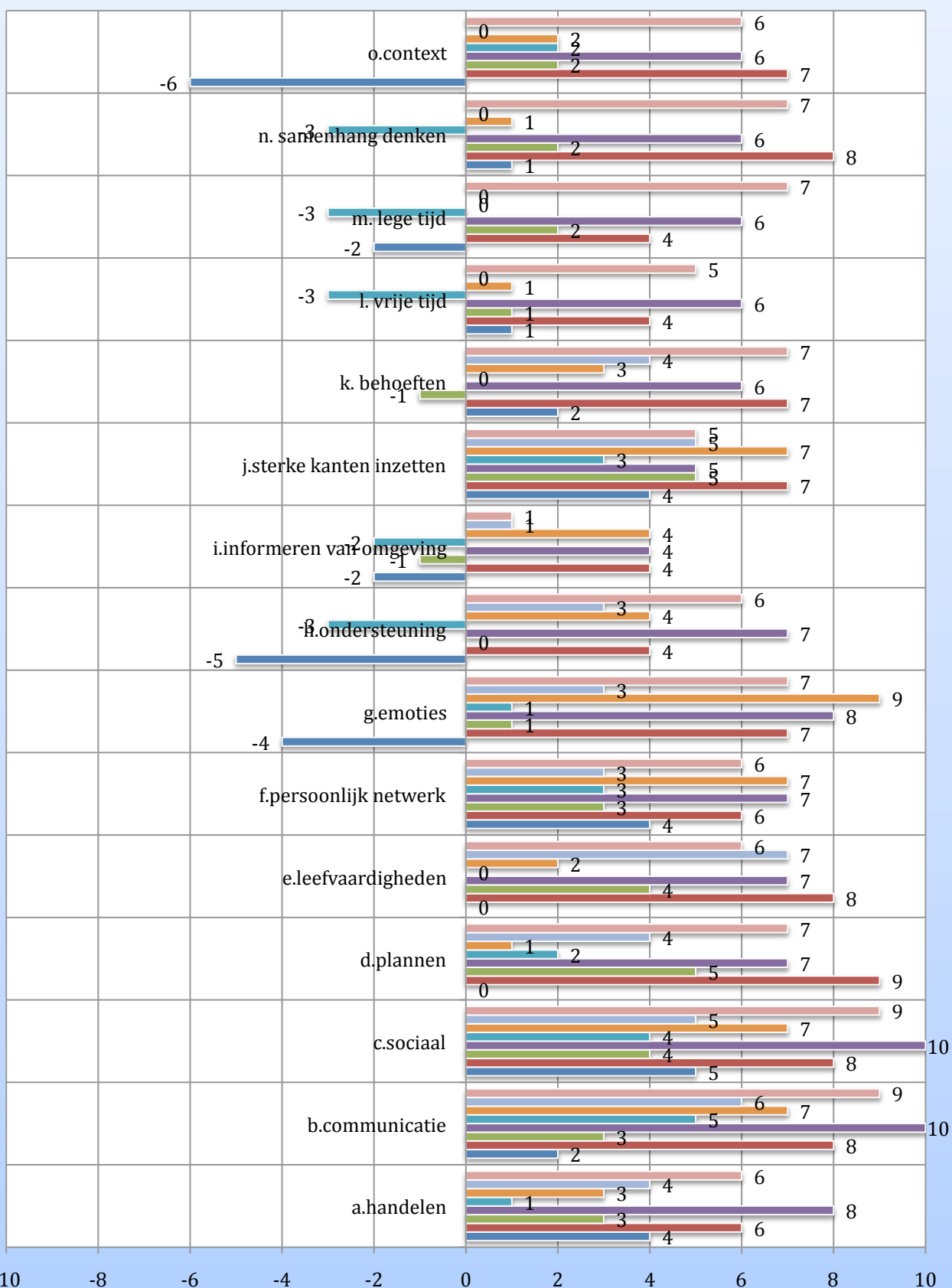
10. Kennis en inzichten inzetten voor ontwikkeling.

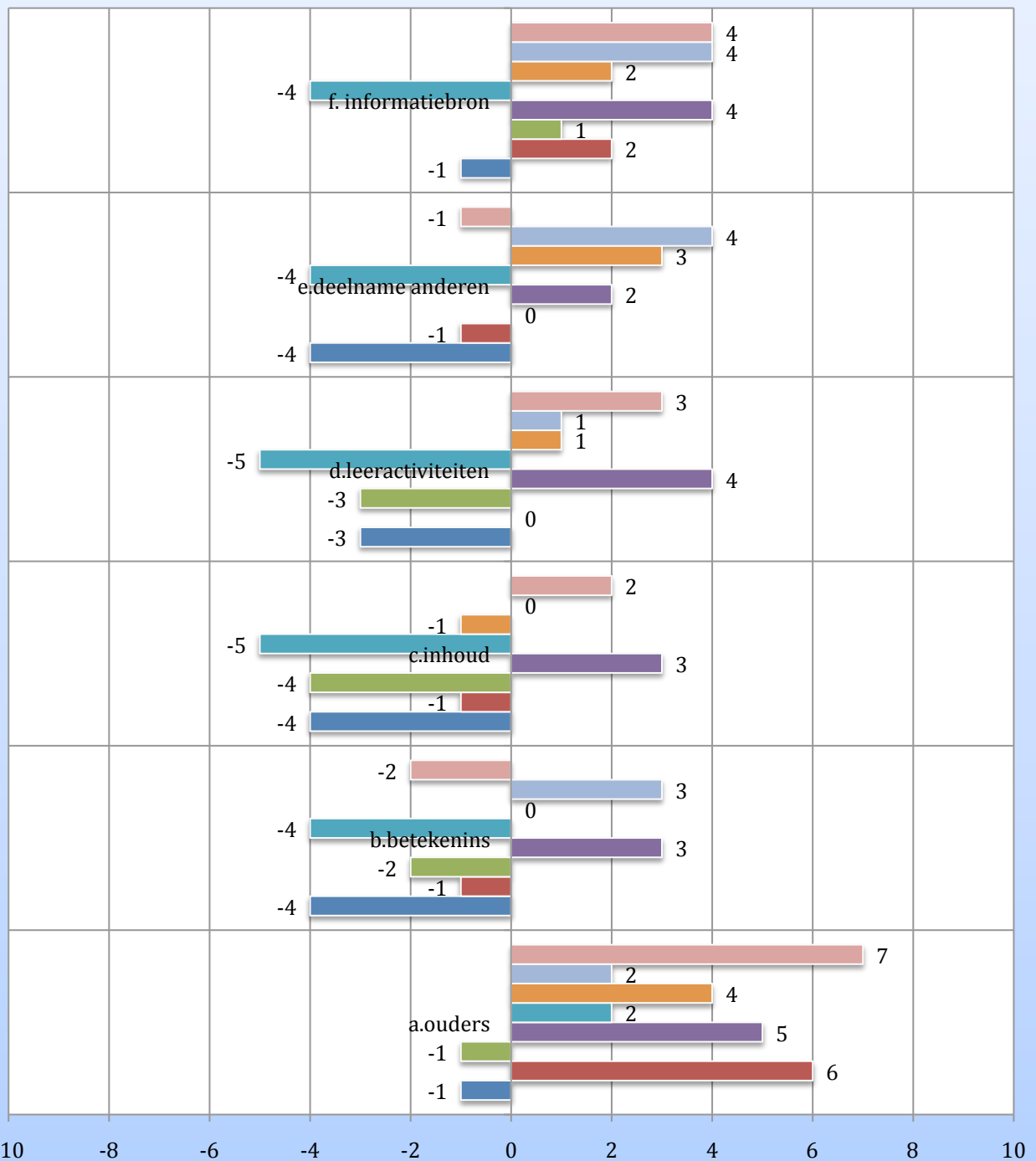
11. Inzet praktijksituaties

12. Vaardigheden ontwikkelen

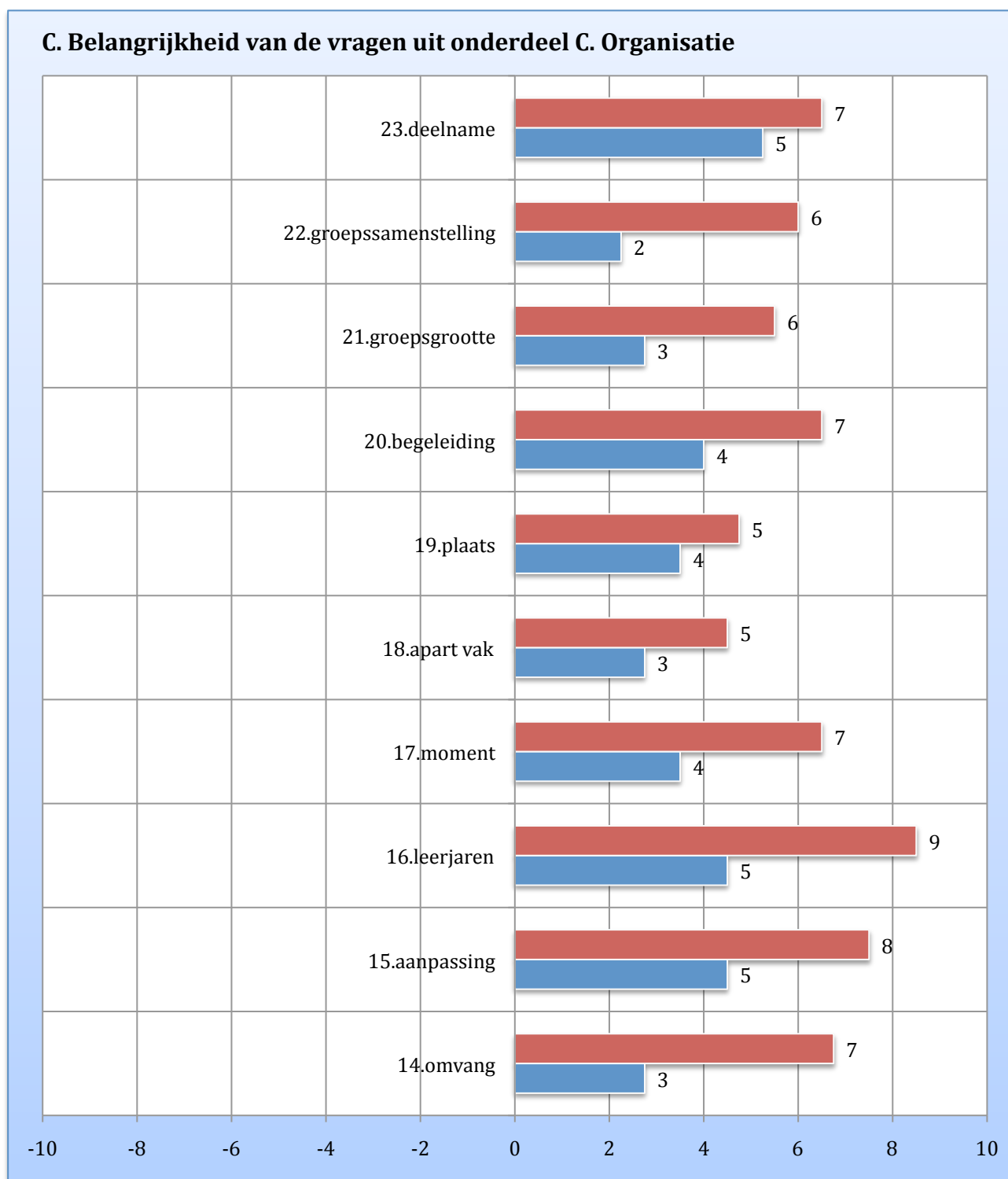

13. Samenwerking met mensen uit de omgeving

BIJLAGE 9

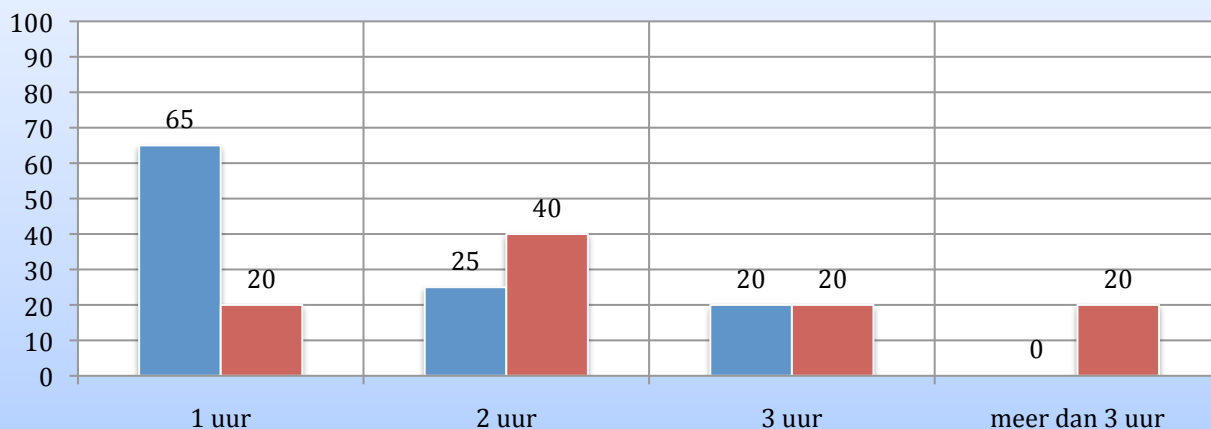
Belangrijkheid van vragen bij Onderdeel C. Organisatie

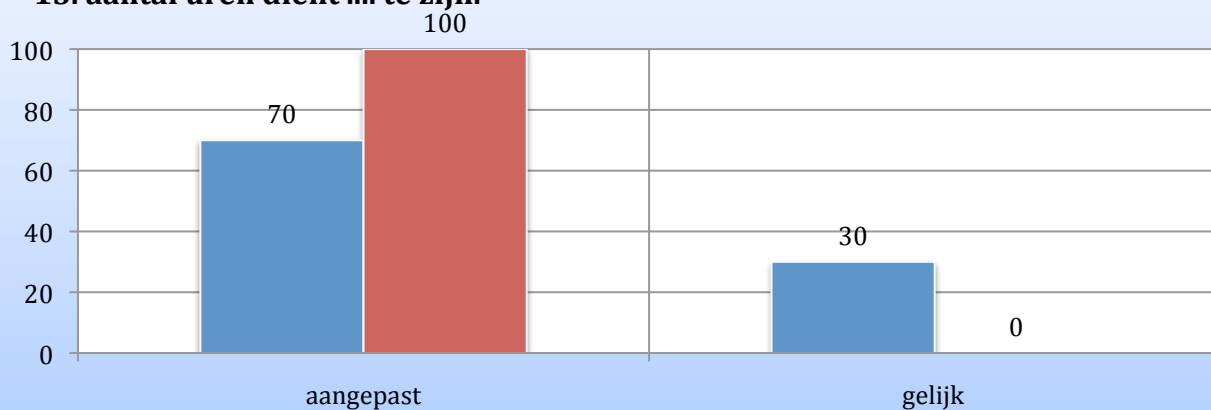
BIJLAGE 10

Totaal overzicht resultaten onderdeel C. Organisatie

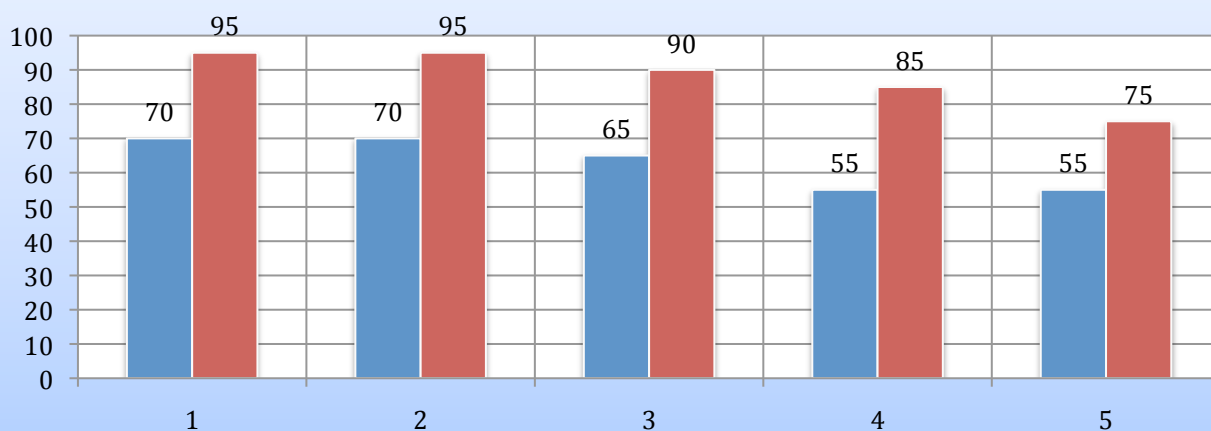
14. Hoeveel uur per week dient psycho-educatie plaats te vinden?

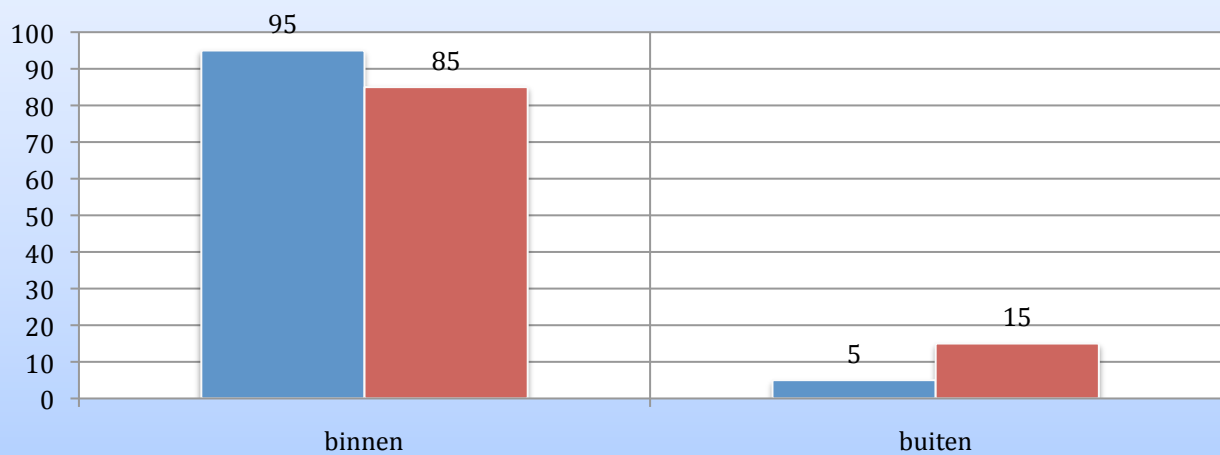
15. aantal uren dient te zijn.

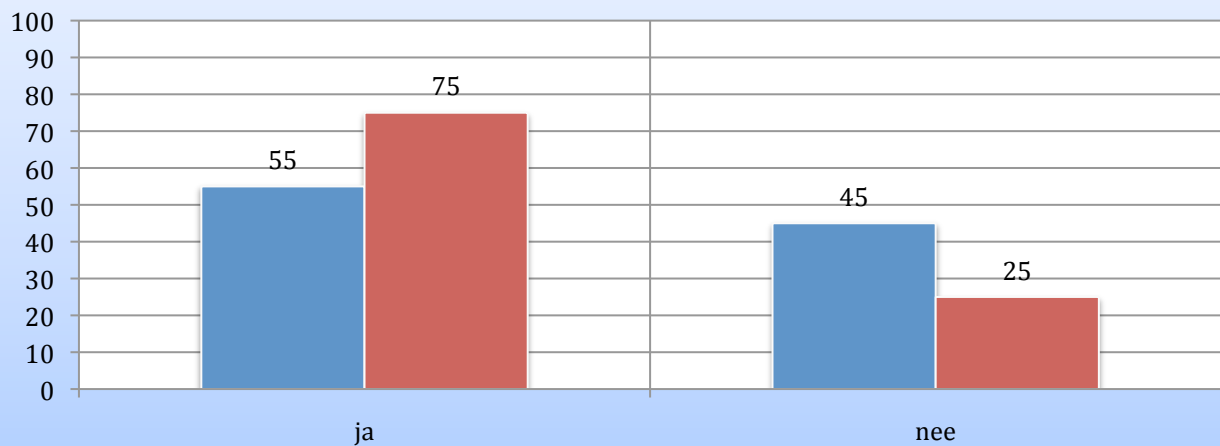
16. In welke leerjaren dient psycho-educatie plaats te vinden?

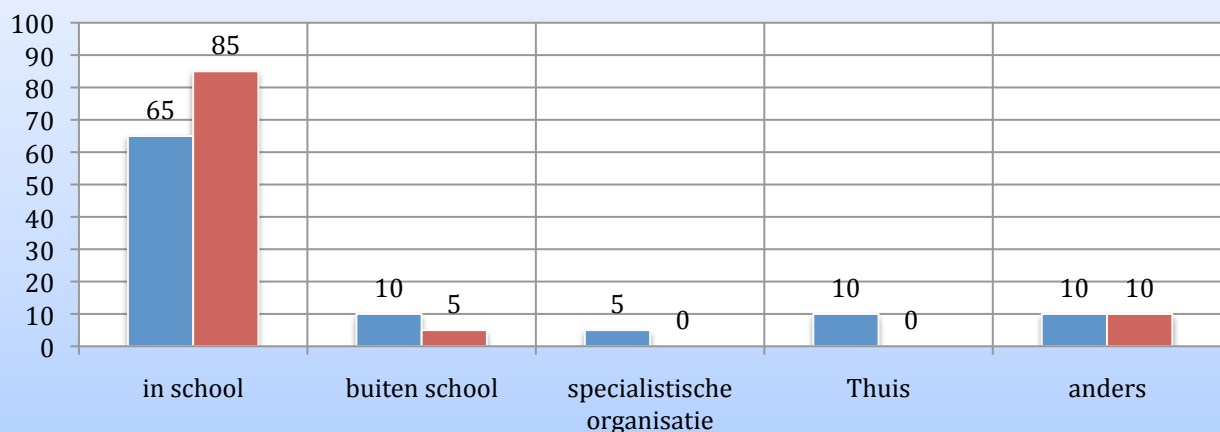
17. Op welk moment dient psycho-educatie plaatsvinden?

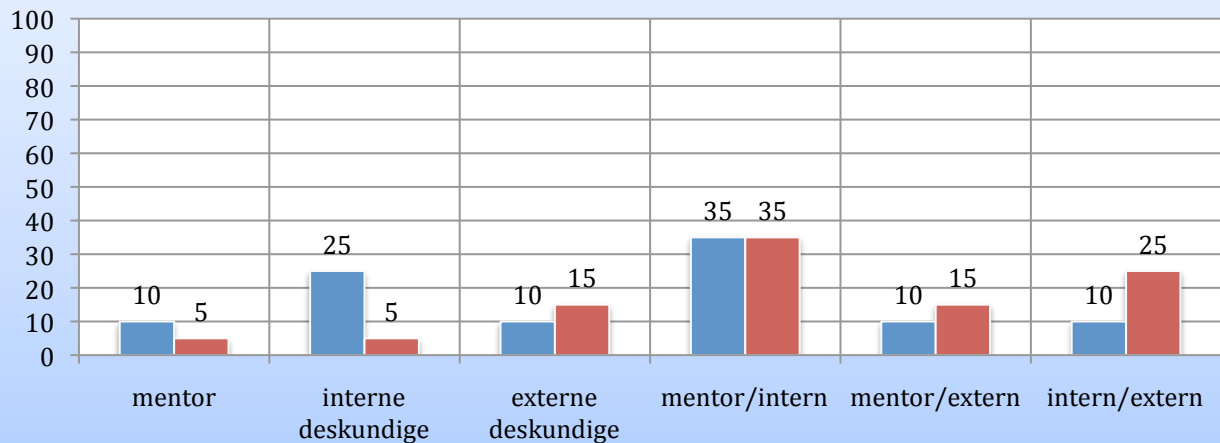
18. Psycho-educatie dient als apart vak aangemerkt te worden?

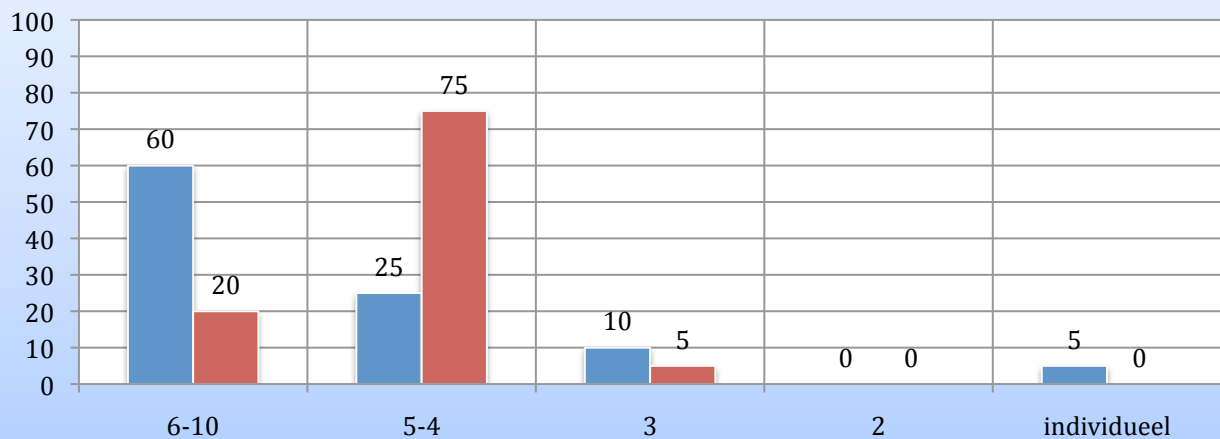
19. Waar dienen lessen psycho-educatie aangeboden te worden.

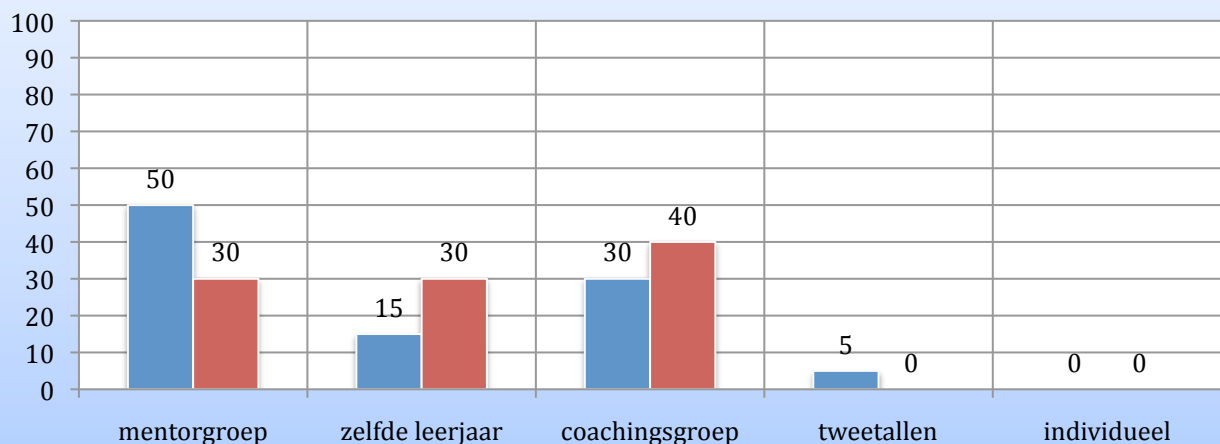
20. Welke begeleider heeft de voorkeur?

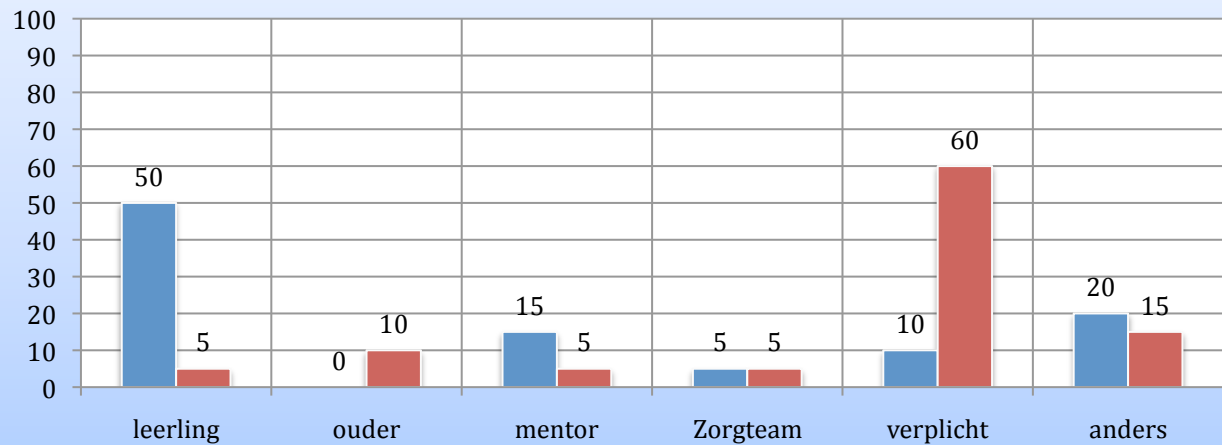
21. Welke groepsgrootte heeft de voorkeur?

22. Welke groepssamenstelling heeft de voorkeur?

23. Bij wie ligt het initiatief voor deelname?

24. Deelname en organisatie andere bijeenkomsten.

